

## Durkheim'ın Dil Eğitimi Felsefesinin Gaspıralı ve Gökalp'in Millî Eğitim, Kültür ve Dil Dönüşümü Fikriyatına Etkisi

### The Influence of Durkheim's Philosophy of Language Education on Gaspıralı's and Gökalp's Idea of National Education, Culture and Language Transformation

Mustafa Tekeli, Yılmaz Yeşil, Şeyma Aslan

#### Yazar Bilgileri

**Mustafa Tekeli**   
Dr., Millî Savunma Üniversitesi,  
Yabancı Diller Eğitimi,  
[mustafa.tekeli@msu.edu.tr](mailto:mustafa.tekeli@msu.edu.tr)

**Yılmaz Yeşil**   
Prof. Dr., Gazi Üniversitesi,  
Türkçe Eğitimi,  
[yvesil@gazi.edu.tr](mailto:yvesil@gazi.edu.tr)

**Şeyma Aslan**   
Yüksek Lisans Öğrencisi,  
Gazi Üniversitesi, Türkçe  
Eğitimi,  
[seymaerdogan26@gmail.com](mailto:seymaerdogan26@gmail.com)

#### ÖZ

Bu çalışma, Émile Durkheim'ın dil felsefesinin İsmail Gaspıralı ve Ziya Gökalp'in millî kültür ve dil politikalarına etkisini incelemektedir. Çalışmada Gökalp'in Küçük Mecmua, Gaspıralı'nın Tercüman gazetesindeki düşünce yazıları kaynak alınarak inceleme gerçekleştirilmiştir. Fransız Devrimi sonrası gelişen sosyolojik düşünceler, Durkheim'ın kolektif bilinç, toplumsal dayanışma ve dilin toplumsal işlevi hakkındaki görüşleri aracılığıyla Osmanlı ve Türk dünyası aydınlarını etkilemiştir. Gökalp, Durkheim'ın kavramlarını Türk milliyetçiliğine uyarlayarak İstanbul Türkçesinin sadeleştirilmesini ve millî dil hâline gelmesini savunmuştur. Gaspıralı ise "dilde, fikirde, işte birlik" ilkesiyle, Osmanlı ve Rusya'daki Türk topluluklarını ortak bir edebî dil etrafında birleştirmeyi hedeflemiştir. Her iki düşünür de eğitimi, dil birliğinin sağlanmasında temel araç olarak görmüş; Gaspıralı, usul-u cedit hareketiyle modern eğitimi yaygınlaştırmış; Gökalp ise okullarda millî kimliğin pekiştirilmesini savunmuştur. Durkheim'ın tek ulus içinde kültürel homojenlik hedefi, Gökalp'te millî kimlik inşasına; Gaspıralı'da ise ulus-ötesi kültürel dayanışmaya dönüşmüştür. Her üç isim de dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir milletin hafızası ve kültürel kimliğinin taşıyıcısı olduğu konusunda birleşmiştir. Günümüzde Türk dünyasında ortak alfabe çalışmaları ve kültürel iş birlikleri, bu düşünürlerin mirasının hâlen geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

#### Makale Bilgileri

**Anahtar Kelimeler**  
Emile Durkheim  
Ziya Gökalp  
İsmail Gaspıralı  
Millî eğitim  
Kültür ve dil eğitimi

**Keywords**  
Emile Durkheim  
Ziya Gökalp  
İsmail Gaspıralı  
National education  
Culture and language education

**Makale Geçmişi**  
Geliş: 02.10.2025  
Kabul: 27.03.2026

#### ABSTRACT

This study examines the influence of Émile Durkheim's philosophy of language on İsmail Gaspıralı and Ziya Gökalp's national culture and language policies. The study was conducted based on Gökalp's opinion pieces published in Küçük Mecmua and Gaspıralı's opinion pieces published in the Tercüman newspaper. Post-French Revolution sociological thought, particularly Durkheim's concepts of collective consciousness, social solidarity, and the social function of language, significantly impacted Ottoman and Turkic intellectuals. Gökalp adapted Durkheim's ideas to Turkish nationalism, advocating for the simplification of Istanbul Turkish as the national language. Gaspıralı, with his principle of "unity in language, thought, and action," aimed to unite Turkic communities in the Ottoman Empire and Russia around a common literary language. Both thinkers saw education as a key tool for achieving linguistic unity; Gaspıralı promoted modern education through the "usul-u cedit" movement, while Gökalp emphasized strengthening national identity in schools. Durkheim's goal of cultural homogeneity within a single nation transformed in Gökalp's work into national identity-building, and in Gaspıralı's vision into transnational cultural solidarity. All three shared the view that language is not merely a means of communication but also a carrier of a nation's memory and cultural identity. Today, initiatives such as a common alphabet for the Turkic world and cultural cooperation reflect the continuing relevance of their intellectual legacy.

#### Makale Türü

Araştırma

**Önerilen Atf** Tekeli, M., Yeşil, Y., & Aslan, Ş. (2026). Durkheim'ın dil eğitimi felsefesinin Gaspıralı ve Gökalp'in millî eğitim, kültür ve dil dönüşümü fikriyatına etkisi. *TEBD*, 24(2), 1823-1853. <https://doi.org/10.37217/tebd.1795428>

## Giriş

Türk dünyası, tarih boyunca birçok önemli olaya tanıklık etmiştir. Bu olaylar zarfında gerek millî gerekse dinî yönden oldukça zor günler yaşayan Türk milleti, tüm bu zorluklara göğüs gererek bugünlere ulaşmıştır. Günümüzde dahi oldukça buhranlı zamanlar yaşayan ve ağır baskılara maruz kalan Türk kavimleri mevcuttur. Hem psikolojik hem de fiziksel şiddetin bulunduğu bazı coğrafyalarda insanların ana dillerine yönelik yapılan şiddet de göz ardı edilemez. Türk toplumlarının millî değerlerine ve dillerine karşı gösterdikleri hassasiyet aynı zamanda mutlak bir birliği temsil etmektedir. Bu birliği tehdit unsuru olarak gören devletler ise önce etnik bir temizliğe daha sonra ise bazı kültürel, sosyal ve siyasal değişikliklere başvurmuşlardır. Tüm bu baskı ve zulümlere karşı umutsuzlukların içinde bazı aydınlar, birlik ve beraberlik için Türk halklarına öncülük etmişlerdir. “Dilde, fikirde, işte birlik” sözüyle yalnızca Kırım-Tatar Türklerinde değil tüm Türk topluluklarında birlik olgusuna vurgu yapan İsmail Gaspıralı ve Türk ile Türkçülük kavramlarına âdeta bir hayat suyu gibi yeniden can vermiş ve tüm Türk milletine hissettirmiş olan Ziya Gökalp, bu öncü kişilerdendir (Devlet, 1988). İsmail Gaspıralı ve Ziya Gökalp, sadece bulundukları coğrafyalardaki insanlara değil tüm Türk dünyasına ulaşmayı başaran nadir ve kıymetli insanlardır. Bu iki seçkin şahsiyet gerek fikirleriyle gerekse yaptıkları işlerle, yaşadıkları zamandan günümüze kadar oldukça önemli adımlar atmışlardır. Gaspıralı ve Gökalp, çeşitli alanlarda değişime gitmiş ve yaşadıkları dönemde bazı çalışmalar yapmışlardır. Bu iki fikir adamının ortaya attığı düşünceler, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Doğumlarından yarım yüzyıl önce Gaspıralı ve Gökalp’i sonradan etkileyen Batı’da bazı gelişmeler olmuştur (Akarca, 2003). Bu gelişmelerden en önemlisi hiç şüphesiz doğrudan Avrupa’yı dolaylı olarak tüm dünyayı sarsan Fransız Devrimi’dir. Fransız Devrimi (1789), yalnızca Fransa’nın siyasal ve toplumsal yapısını köklü biçimde dönüştürmekle kalmamış, modern sosyolojinin doğuşuna da güçlü bir zemin hazırlamıştır. Devrimle birlikte feodal düzenin yıkılması ve toplumun rasyonel ilkeler doğrultusunda yeniden örgütlenme ihtiyacı, Auguste Comte başta olmak üzere dönemin düşünürlerini toplumu bilimsel yöntemlerle açıklamaya yöneltmiş; “toplumsal düzen” ve “ilerleme” kavramları sosyolojinin temel kavramları hâline gelmiştir. “Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” ilkelerinin evrensel boyutta yayılması, toplumsal sınıflar arasındaki gerilimi görünür kılarak sınıf, statü ve iktidar olgularının kuramsal analizine zemin hazırlamış; milliyetçilik, laiklik ve vatandaşlık anlayışları ise modern ulus-devletin ve demokratikleşme süreçlerinin sosyolojik birer inceleme alanına dönüşmesine yol açmıştır. 19. yüzyılda Avrupa’daki 1830 ve 1848 devrimlerine esin veren bu dönüşüm, Marx ve Engels’in sınıf çatışması kuramlarını beslemiş; Durkheim’in toplumsal düzen ve anomi kavramlarına, Weber’in ise modernleşme, rasyonelleşme ve bürokrasi analizlerine yön vermiştir. Fransız Devrimi’nin eşitlikçi ve özgürlükçü idealleri yalnızca Avrupa’yı değil, Amerika kıtasından Osmanlı coğrafyasına ve sömürge

dünyasına kadar geniş bir alanda demokratikleşme ve bağımsızlık hareketlerini etkilemiş; bu etkiler, sosyolojinin evrensel düzeyde bir toplumsal değişim bilimi olarak gelişmesinde belirleyici olmuştur.

Dönemin en önemli imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan ortamdaki fikir akımları ve ulus temelli düşüncelerden etkilenmemesi mümkün değildir. Nitekim Gaspıralı ve Gökalp'in içine doğmuş olduğu toplum yeni bir kabuk değişimi için gün saymaktadır. Fransız Devrimi'nin psikolojik ve toplumsal etkileriyle yoğrulan bir dünyada Doğu toplumları yüzyıllardır elinde bulundurduğu jeopolitik ve düşünsel gücü kaybetmeye başlamış, buna mukabil bu kavramları Batı toplumları sahiplenip tüm dünyaya yön vermeye başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sanayi Devrimi'ndeki gerçekleşen etmenlerin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun da rekabetçi gücü kalmamış ve önlenemez bir sona doğru ilerleyiş başlamıştır. Bütün bu gelişmeler ışığında Osmanlı da Avrupa'daki gelişmelere ayak uydurmak için yönünü Batı'ya dönmüş ve dönemin aydınları çoğunlukla Avrupa'da eğitim almak için yurt dışına çıkmış, buralarda çeşitli entelektüellerden ve toplum bilimcilerin düşüncelerinden etkilenmeye başlamıştır. Özellikle Gökalp başta olmak üzere dönemin toplum bilim üzerine kafa yoran Türk aydınları Durkheim'ın düşüncelerini diğerlerine göre daha çok önemsiyorlardı. Zira Fransız Devrimi cemiyetten çok ferdî girişimlerle ortaya çıkmış ve toplumdan ziyade ferdi önceleyen bir anlayışla tezahür etmişti. Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu farklı ve çoğul bir tebaadan oluşmaktaydı. Toprak'a (2014) göre o dönemde Durkheim'da kolektif bilinç, bireysel bilinçten tümüyle ayrılmıştır. 1894'te yayımlanan "Sosyoloji Metodunun İlkeleri (Les règles de la méthode sociologique)" adlı eserinde o, toplumun bireylerin bir toplamı olmadığını, bir birleşimi, sentezi olduğunu, toplumsal yaşamın açıklamasının psikolojik yaşamda değil, yine toplumsal hayatta aranması gerektiğini savunacaktır (Durkheim, 1895). Durkheim, kolektif bilinci bireysel bilinçten farklı kılarak "dışsallık" ve "baskı" olmak üzere iki nesnel niteliğe başvurmaktadır. Toplumsal olay; din, ahlak, hukuk, mantık gibi türlü şekiller altında bireysel bilinçlere dıştan gelmekte; bireyin iradesi dışında ona zorla kabul ettirilmektedir. Durkheim, sosyolojiye bireysel bilinç ve bireysel tasarıdan bağımsız olan toplumsal bilinç ve toplumsal tasarımı tanıtmıştır.

Ziya Gökalp'in Yeni Mecmua'daki solidarizm ya da "tesanütçülük" üzerine yazıları Durkheim'ın Gökalp'in yeni bir toplum dönüştürme düşüncesi üzerinde ne denli derin etkileri olduğunu göstermektedir. Toprak'a (2014) göre "Tanzimat sonrası her Osmanlı aydını gibi Ziya Gökalp de Batı'ya bakarken bir ikilem içerisindeydi. Nitekim bu kararsızlık diğer bir deyişle Doğu mistisizmiyle Batı pozitivizmi, inşa ettiği halkçılık anlayışına da yansımıştı. Tarihsel nedenlerle 'toplumsal sınıf' olgusuna yabancı, bir ölçüde meslek zümreleri ürünü 'esnaf' kavramını benimseyen Osmanlı geleneği ile Durkheimcı toplumsal iş bölümü ilkesi Gökalp'in düşüncesinde kolaylıkla uyum sağlayabilmişti." (s. 8).

Özellikle Gökalp ve Gaspıralı içlerinde bulundukları coğrafyaların, Batılı devletlerden geri kalmış olmasına değinmişlerdir. Bununla birlikte bu iki mühim isim bulundukları olumsuz ortamlarda dahi Türk milletinin bekası için çalışmıştır. Dile, kültürel unsurlara, dinsel ögelere, kadının toplumdaki önemine ve bulundukları coğrafyalardaki eğitime kadar birçok ortak konuyu Türkçü bir bakış açısıyla işlemişlerdir. Akarca (2003), Gökalp ve Gaspıralı'nın her ne kadar birbirlerine konum olarak uzak olsalar da yaptıkları işler sayesinde bir o kadar da birbirlerini yakından takip ettiklerini bildirmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında, bu çalışmada Türk dilinin ikinci ıslahatçısı olarak nitelendirilen İsmail Gaspıralı'nın dil üzerine fikirleri ile her ne kadar doğruluğu kanıtlanamasa da İtalya Dış İşleri Bakanı Kont Sforza ile bir mülakatında dile getirildiği ifade edilen Mustafa Kemal Atatürk'ün "fikirlerimin babası" olarak adlandırdığı Ziya Gökalp'in dil üzerine fikirleri, Emile Durkheim'ın toplum ve dil felsefesi ile karşılaştırılarak incelemeye tabi tutulmuştur. İncelemede Durkheim'ın fikirlerinin doğruluğu ya da öne sürdüğü savların açıklanabilirliğinden ziyade onun fikirlerine Gökalp ve Gaspıralı'nın öz benlikçi bakış açısının dışsal bir kavram karşısında nerede konumlanması gerektiği ve bu türlü bir kültürel ya da toplumsal gelişmede nasıl bir tavır takınılması gerektiğini göstermesi bakımından önem atfedilmiştir.

Émile Durkheim'ın dil ve toplum felsefesinin, İsmail Gaspıralı ve Ziya Gökalp'in millî eğitim, kültür ve dil anlayışları üzerindeki etkisini ortaya koymak ve her iki düşünürün Türk dünyasında dil birliği, kültürel bütünleşme ve millî kimlik inşası konularındaki görüşlerini sosyolojik bir çerçevede açıklığa kavuşturmak önemli bir husustur. Güncel alan yazınında Durkheim-Gökalp ilişkisinin belirli yönleri ele alınmış olsa da Gaspıralı'nın bu etkileşim içindeki konumu büyük ölçüde ihmal edilmiştir; bu durum, iki önemli Türk düşünürünün modernleşme süreçlerinde benimsedikleri dil ve eğitim politikalarının kökenlerini bütüncül bir perspektifle değerlendirme zorunluluğunu doğurmaktadır.

### **Émile Durkheim'ın Eğitim, Kültür ve Dil Üzerine Düşünceleri**

Émile Durkheim (1858–1917), modern sosyolojinin kurucu isimlerinden biridir. 15 Nisan 1858'de Fransa'nın Lorraine bölgesindeki Épinail'de doğan Durkheim, felsefe eğitimi almış ve 1887'de Bordeaux Üniversitesinde sosyal bilimler alanında ilk kürsülerden birini kurarak sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak kurumsallaşmasına öncülük etmiştir. Pozitivist yaklaşımıyla toplumsal olguları bireysel psikolojiden bağımsız, nesnel bir gerçeklik olarak ele almış; toplumu bilimsel yöntemlerle inceleyerek sosyal düzenin nasıl kurulduğunu ve sürdürüldüğünü açıklamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, toplumsal kurallar ve kurumların birey üzerindeki belirleyici etkilerini vurgulamıştır. Émile Durkheim'ın çalışmaları, Fransa'nın modernleşme sürecini anlamaya önemli katkılar sunmuştur. *Toplumsal İş Bölümü* adlı eserinde sanayileşme ile birlikte toplumun mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişini açıklamış, *İntihar* çalışmasında ise intiharı istatistiksel yöntemlerle ele alarak bireysel görünen bir olgunun toplumsal nedenlerini ortaya koymuştur. Durkheim, eğitim sistemini

ulusal birliğin ve ortak değerlerin aktarımında temel bir kurum olarak görmüş; okulu yalnızca bilgi veren değil, ahlak ve toplumsal değerleri kuşaktan kuşağa aktaran bir sosyalizasyon alanı olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede dili, toplumsal dayanışmanın temel unsurlarından biri saymış; dilin bireysel değil, kolektif bilinç ürünü olduğunu vurgulamıştır. Din, ahlak, hukuk, eğitim ve dil gibi kurumları toplumsal düzenin temeli olarak ele alan Durkheim, birey-toplum ilişkisini sistematik biçimde inceleyerek modern sosyolojiye kalıcı bir metodolojik çerçeve kazandırmıştır.

Öte yandan 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları, Avrupa’da modern ulus devlet anlayışının güçlendiği, toplumsal kurumların yeniden tanımlandığı ve sosyolojinin bir bilim dalı olarak kurumsallaştığı bir dönemdir. Bu dönemde Durkheim’ın toplumsal olgulara dair geliştirdiği kuramlar, yalnızca Batı sosyolojisinde değil; Osmanlı-Türk aydınları arasında da derin etkiler yaratmıştır. Ziya Gökalp ve İsmail Gaspıralı gibi öncü isimler, Durkheim’ın fikirlerinden beslenerek Türk modernleşmesi ve yeni bir Türk milleti inşa etme projelerine teorik bir çerçeve kazandırmışlardır. Durkheim’ın (1893) “Toplumsal İş Bölümü” adlı eserinde geliştirdiği mekanik ve organik dayanışma kavramları, Gökalp’in millet ve kültür anlayışını doğrudan etkilemiştir. Gökalp, Durkheim’ın toplumun birlik ve devamlılığını sağlayan ortak değerler fikrini, milletin kültür birliği (hars) kavramıyla uyarlamış; Türk milletini oluşturan bireylerin ortak inançlar, ahlaki normlar ve kültürel değerlerle bütünleşmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, Durkheim’ın toplumsal düzenin temelinde yatan kolektif bilinç fikrinin Osmanlı-Türk düşüncesindeki karşılığıdır. İsmail Gaspıralı da özellikle Rusya Müslüman-Türk toplulukları arasında kültürel bir birlik yaratma çabasında benzer bir çizgi izlemiştir. “Dilde, fikirde, işte birlik” sloganı, Durkheim’ın toplumda ortak dil ve değerler aracılığıyla dayanışma oluşturma görüşünün bir nevi yansımasıdır. Gaspıralı’nın halkı modern eğitim ve basın yoluyla aynı fikir etrafında toplama girişimleri, Durkheim’ın kolektif bilinç ve toplumsal bütünleşme vurgusuyla paralellik göstermektedir. Durkheim, eğitimi yalnızca bilgi aktarımı değil; toplumsal normların ve ortak değerlerin bireylere kazandırıldığı bir sosyalleştirme süreci olarak görmüştür. Bu görüş hem Gökalp’in hem de Gaspıralı’nın eğitim reformlarına bakışını etkilemiştir. Gökalp, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte Türk millî kimliğinin okullarda sistemli bir şekilde verilmesi gerektiğini savunurken Gaspıralı, Tercüman gazetesi ve modern usulde mektepler aracılığıyla Türk-Müslüman topluluklarını modern dünya ile buluşturmayı hedeflemiştir. Her iki aydın için de eğitim, modernleşmenin ve millî kimlik inşasının temel aracıdır. Durkheim’ın dilin kolektif bir ürün olduğu ve toplumsal dayanışmayı beslediği görüşü, bu iki düşünür üzerinde belirgin bir iz bırakmıştır. Gaspıralı, ortak bir yazı dili oluşturarak Rusya’daki Türk topluluklarını kültürel olarak birleştirmeyi amaçlamış; Gökalp ise Türkçenin sadeleştirilmesi ve ulusal kimliğin dil aracılığıyla güçlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Böylelikle dil hem Durkheim’ın sosyolojisinde hem de Türkçü düşüncede bir toplumun kolektif bilincini temsil eden temel unsur olarak değerlendirilmiştir. Ziya Gökalp ve İsmail Gaspıralı, Durkheim’ın sosyolojik

perspektifinden hareketle kolektif bilinç, toplumsal dayanışma, eğitim ve dil kavramlarını Türk toplumunun modernleşme ve millî kimlik inşası süreçlerine uyarlamıştır. Bu etkileşim, sosyolojinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve Rusya'daki Türk aydın çevrelerine uzanan bir düşünsel köprü kurmasına imkân vermiştir. Durkheim'ın teorik mirası, Türk düşünce tarihinde hem ulus-devlet bilincinin temellenmesinde hem de eğitim ve kültür-dil politikalarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Émile Durkheim'a göre dil, bireysel bir yeti ya da biyolojik bir mekanizma değil; toplumun ortak yaşamının ürünü olan bir toplumsal olgudur. Çünkü bireyler dünyaya geldiklerinde dili hazır bir sistem olarak bulur ve bu sistem, topluluğun tarihsel deneyimlerinin birikimiyle şekillenmiştir. Dil, yalnızca iletişim aracı değil; aynı zamanda toplumsal dayanışmayı kuran, ortak değerleri ve kültürel birikimi kuşaktan kuşağa aktaran temel bir mekanizmadır. Durkheim'ın yaklaşımında dil, bireyleri kolektif bir bilinç etrafında birleştirerek toplumun bütünleşmesini sağlar ve bu yönüyle kimliğin oluşumunda merkezî bir rol üstlenir. Ayrıca dil, düşüncenin gelişmesinde ve soyut kavramların oluşmasında belirleyici bir işlev görür; kelimeler aracılığıyla fikirler sabitlenir, genelleştirilir ve bireyin salt duyumların ötesine geçerek zihinsel bir düzeye ulaşması mümkün olur. Bu nedenle Durkheim, dili hem toplumsal düzenin sürekliliğini sağlayan hem de kültürel kimliği biçimlendiren kurucu bir toplumsal olgu olarak ele alır.

Bunların yanında Fransız Devrimi'nin somut örneklerinin daha çok bireycilik üzerinden yaşandığı Fransa'da Durkheim, dil sosyolojisinin öncülerinden biri olmasına karşın çok dilli Fransa'ya dair sosyolojik bir açıklama getirmemiştir. Durkheim, yerel ağızları biliyor olmalıdır zira doğduğu şehir olan Lorraine bölgesindeki Épinal, Alsace'a yakın bir yerdir ve üniversitedeki ilk görevi, Oksitanca konuşulan bir bölge olan Bordeaux'dadır. Bu nedenle ülkenin dilsel çeşitliliğini göz ardı etmesi pek olası görünmemektedir. Bölgesel dillerden özellikle söz etmemeyi bilinçli bir şekilde tercih etmiş olduğu varsayımı öne çıkmaktadır. Dolaylı biçimde de olsa evlerde ve yerel topluluklarda hâlâ konuşulmakta olan bölgesel dillerin okulda kullanılmasına karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Fransızcanın okulda tek dil olarak kullanılmasını, sanki apaçık bir gerçekmiş gibi, "bizim dilimiz" (özellikle tekil biçimde, çoğul "bizim dillerimiz" değil) ifadesini kullanarak savunmuş ve yalnızca Fransızcanın Fransız Devrimi'nin evrensel ideallerini ifade etmeye uygun olduğunu şu cümlelerle ileri sürmüştür: "[Şöyle] denilebilirdi ki, biz [Fransızlar] insanlık adına düşündük. [...] Bu nedenle, sözde tarihsel yöntem [Almanya'daki gibi] adına bize çokça yöneltilmiş olan eleştirilere rağmen, bütün insanlık için geçerli olan hak bildirgelerini ilan ettik. Bu, karakterimize özünde yerleşmiş bir bakış açısidir ve dilimizin [Fransızcanın] kendisi bu damgayı taşır. Çünkü [Fransızca] özü itibarıyla analitiktir ve böyle bir düşünme biçimini ifade etmeye olağanüstü derecede uygundur." (Durkheim 1925'ten aktaran Tada, 2012).

Bir başka ifadesinde Durkheim (1909) *“Dil, bazı açılardan organik koşullara bağlı olsa da özünde toplumsal bir olgudur; çünkü her zaman, izini taşıdığı bir grubun ürünüdür. Genel olarak dil, toplumların ortaya çıkışını belirleyen unsurlardan biridir ve bu nedenle, diller arasındaki akrabalığın halkların akrabalığını ortaya koymak için bir araç olarak kullanılması sebepsiz değildir. Dolayısıyla, dilin sosyolojik bir incelemesi için bir malzeme vardır ve nitekim bu yöndeki çalışmalar da başlamıştır.”* (s. 150) şeklinde düşüncelerini ortaya koymuştur. Durkheim’ın, dili tarihî ve ortak bir oluşum olarak gördüğünü şu ifadelerden anlamak zor değildir. *“Bir dili öğrenirken, aynı zamanda ayırt edilmiş ve sınıflandırılmış bir düşünceler sistemini de öğreniriz; bu sınıflandırmaların kaynağı olan yüzyıllar süren deneyimlerin birikimini miras alırız. Dahası var: Dil olmadan, genel kavramlarımız neredeyse hiç olmazdı; çünkü onları sabitleyen kelimeler, kavramlara zihnin rahatça kullanabilmesi için yeterli bir sağlamlık kazandırır. Dolayısıyla, bizi salt duyumun üzerine yükselten şey dildir; ayrıca dilin her şeyden önce toplumsal bir olgu olduğu da kanıt gerektirmeyecek kadar açıktır.”* (Durkheim, 1922).

### Yöntem

Çalışmada belge incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler ise içerik analizine tabi tutulmuştur. Belge analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir. Nitel araştırmada kullanılan diğer yöntemler gibi belge analizi de anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Corbin ve Strauss 2008’den aktaran Kırıl, 2008). İçerik analizi yapılırken metinlerin muhtevasında yer alan kelime, terim ve anlam öbeğinden hareketle ilk başta fark edilen ve kolaylıkla algılanan öğelere ulaşmak yerine; üstü örtülü, metin içerisine kök salmış anlamların açığa çıkarılması önem taşımaktadır. Medya metinlerinin ideolojik, tarihsel ve politik alt metinlerinin çözülmesi egemen söylemin şifrelerinin çözülmesini sağlamaktadır (Alanka, 2024). Bu araştırma, belge incelemesine dayalı bir çalışma olduğu için etik kurul izni gerektirmemektedir.

Gökalp ve Gaspıralı’nın dil ve kültür eğitimi üzerine düşüncelerini incelemek için seçilecek en iyi yöntem elbette doğrudan müessirlerin kendi eserlerine ve çalışmalarına başvurmaktır. Bu manada incelemeye dayanak olan veriler, Gökalp’in 1922-1923 yıllarında yayımlanan “Küçük Mecmua” dergisi ve Gaspıralı’nın Kırım merkezli çıkartmış olduğu 1883-1907 tarih aralığındaki “Tercüman” gazetesinin orijinal nüshaları üzerinden belge incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan belgeler yalnızca Küçük Mecmua ve Tercüman gazetesinin genel adlarıyla anılmamış, sistematik biçimde sınıflandırılmış yukarıda belirtilen tarihleri kapsayan toplam 33 sayı Küçük Mecmua ve 77 adet Tercüman gazetesi nüshası ve bu kaynaklarda yer alan toplamda 110 düşünce yazısı incelenmiştir. Belgelerin seçiminde Durkheim’ın dil, toplum ve kolektif bilinç kavramlarıyla doğrudan ilişkili temaları içeren metinler amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması için

belgeler üç araştırmacı tarafından bağımsız biçimde okunmuş, ulaşılan temalar karşılaştırılmış ve üzerinde uzlaşılan kodlar üzerinden ortak bir kodlama listesi oluşturulmuştur. Analiz sürecinde, her metindeki kavram, söylem ve vurgu unsurları içerik analizine tabi tutulmuş; açık kodlama, eksen kodlama ve tema oluşturma aşamaları takip edilerek Durkheim–Gökalp–Gaspıralı düşünce eksenindeki kesişim ve farklılaşmalar ortaya konmuştur. Ayrıca tarihsel bağlamdan kaynaklı yanlılıkları azaltmak için yazıların yayımlandığı dönem, siyasal koşullar ve yazarların konumları dikkate alınmış; bulgular araştırmanın kuramsal çerçevesiyle karşılaştırmalı şekilde yorumlanmıştır. Bu yönüyle çalışma hem belge niteliği taşıyan kaynakların sistematik kullanımına hem de yöntemsel açıdan geçerli ve güvenilir bir analiz sürecine dayanmaktadır. Çalışmada, Gökalp’in “*Müessir ne kadar iyi tanınırsa eser de o kadar iyi anlaşılır.*” sözünden hareketle şahsiyetlerin fikirleri yansıtılmadan önce otobiyografilerine kısaca değinilerek çalışma raporlaştırılmıştır.

### Bulgular

#### İsmail Gaspıralı’nın Millî Eğitim, Kültür ve Dil Üzerine Düşünceleri

İsmail Gaspıralı’yı anlamak için Kırım’ın 18 ve 19. yüzyıldaki siyasal ve toplumsal koşullarına bakmak gerekir. Kırım, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Osmanlı himayesinden çıkmış; 1783’te Rusya tarafından işgal edilmiştir. II. Katerina döneminde din ve ibadet alanında görece bir serbestlik tanınsa da bölge yoğun bir kültürel dönüşüme uğramış, özellikle I. Aleksandr döneminde Kırım’ın adı “Tavrida” olarak değiştirilmiş ve Türk yer adları Yunanca adlarla ikame edilmiştir. Bu politikalar, Kırım halkı arasında büyük göçlere, ekonomik kayıplara ve toplumsal çözülmelere yol açmıştır. İsmail Gaspıralı, bu baskı ve dönüşüm ortamında dünyaya gelmiştir. Babası Mustafa Ağa, Kırım’ın Gaspıra köyünde doğmuş; askerlikten ayrıldıktan sonra ailesiyle birlikte Bahçesaray’a yerleşmiştir. Gaspıralı, eğitimine Zincirli Medresesinde başlamış; ardından Akmesic’teki Rus askerî okulunda ve kısa süreyle Varonej’deki Moskova Askerî Lisesinde öğrenim görmüştür. Bu çok yönlü eğitim ve içinde yetiştiği tarihsel koşullar, onun ileride geliştireceği fikirlerin temelini oluşturmuştur. İçinde bulunduğu ortamla ilgili olarak Yusuf Akçura şunları anlatmaktadır: “*Zannımca, bütün Türklük görüşünü ilk evvel meydana çıkaran, eski Kırım Hanlarının bugün terkedilmiş ve unutulmuş, âdeta dünyadan ayrı ve uzak gibi yaşayan küçük başkentlerinde haftada bir defa yayınlanan ufacık bir gazete olmuştur. 30 yıl önce Bahçesaray’da çıkmaya başlayan bu küçük gazete Tercüman’dır, Tercüman’ın yazar ve yayıncısı ise Kırım Mirzalarından Gaspıralı İsmail Bey’dir. İsmail Bey bütün Türk âlemini göz önünde tutarak, ona göre çalıştı. Tercüman’a göre Kazan Tatarı, Orta Asya Şartları, Tarancılar filan yoktur; bir dîne inanan, bir dille konuşan Türkler vardır...*” (Akçura, 1912).

İsmail Gaspıralı, öğrenimini tamamladıktan sonra Bahçesaray’da Zincirli Medresesinde ve Yalta’daki Dereköy okulunda öğretmenlik yapmıştır. Medresede eski eğitim yöntemlerini eleştirmesi nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kalmış, bu süreçte millî duyguları güçlenmiştir. Osmanlı

ordusunda subay olma hedefiyle Fransızca öğrenmek için Paris'e gitmiş, burada Turgenyev'in çevresinde bulunarak dilini geliştirmiştir. Daha sonra İstanbul'a dönmüş, subay olamasa da gazetecilik ve yazarlık faaliyetlerine burada başlamıştır. 1875'te Kırım'a dönen Gaspıralı'nın ilk evliliği kısa sürmüş, ardından Zühre Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikle Yusuf Akçura ile akraba olmuş; Zühre Hanım hem manevi hem maddi açıdan onu destekleyerek gazete çıkarması, matbaa kurması ve eserlerini yayımlamasında önemli rol oynamıştır. Bir süre siyasetle ilgilenen Gaspıralı, daha sonra kendi düşüncelerini hayata geçirmeye yönelmiştir.

İsmail Gaspıralı, hayatı boyunca Türk dünyasında ortak bir dil için mücadele etmiştir. Bu ortak dil çalışmaları dışında da çıkarmış olduğu "Tercüman" gazetesi ve Gaspıralı'nın öncülük ettiği "Usul-u Cedit" hareketi oldukça önem arz etmektedir. Gazete yoluyla halkı bilinçlendirmeyi amaçlayan Gaspıralı, aynı zamanda da Rus hükümetine karşı ılımlı davranmaktadır. Baskı altında bile dikkat çekmeden fikirlerini halkla paylaşmaya çalışmaktadır. Gaspıralı, dil yazılarında temel mesele olarak ortak edebî Türk dilini ele almaktadır. Ömrü boyunca Türklük bilinciyle Türk halklarını tek bir millet hâline getirmek istemektedir. Hatta Gaspıralı bu konuyla ilgili olarak şunları dile getirmiştir: *"Til meselesi yalnız bir edeb' mesele değildir. Belki daha ziyade içtimâî, siyasîdir. İlim, tarih, fen, etnografya ve ulum-ı siyasiyyeye aşına olanlara bu iş, gün gibi zahirdir. Yek lisan-ı edebiyesi olmayan kavim ve millet, 5-10 değil, hatta 100 milyon can olursa bile heyet ve millet olamıyor."* İsmail Bey, aynı zamanda Türkiye'deki çalışmaları da yakından takip etmektedir. Yaptığı çalışmaları, özellikle Rusya Türklerine tanıtma gayesi gütmektedir. *"Sade lisân, bizim indimizde (bize göre) herkesce kullanılan ve yengil (kolay) anlaşılan lisandır."* sözüyle aslında Türkçenin halk tarafından da anlaşılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Türkçesi bulunan kelimelerin yabancı dillerden alınmaması, eskiden dilimize girerek Türkleşmiş kelimelerin Türkçenin kurallarına uydurulmasını ve Türkçesi bulunmadığı takdirde Arapçadan kelime alıp Türkçe kurallarla Türkleştirilmesi gerektiğini de ayrıca belirtmektedir (İsmail Gaspıralı 1906'dan aktaran Akpınar vd., 2017). Yapılması amaçlanan çalışma, Türkçenin sade, anlaşılır olmasını ve yabancı dillerin etkisi altında kalmamasını sağlamaktır. Gaspıralı, ortak edebî Türk dilinin, İstanbul Türkçesi olması taraftarıdır. Osmanlı Türkçesi, dönemin tek edebî dili olma özelliği gösterse de içinde çok fazla Arapça ve Farsça kelime barındırmaktadır. Bu oldukça fazla kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerden dolayı da halktan kopuk bir dil olarak algılanmaktadır (Devlet, 2011). Ayrıca İsmail Bey, Osmanlı Türkçesi'nin de daha sade olması gerektiğini düşünmektedir. Milletleri ortak bir dil paydasında birleştirmek istemektedir. *"Bazı düşünceler vardır ki, bize yasaktır. Onları bizden sonra gelecek nesillere bırakalım. Biz manevi birliği yapalım, dilleri birleştirelim; siyasi birliği başkaları düşünsün."* demektedir (İsmail Gaspıralı'dan aktaran Kırimer, 1996). İsmail Bey, önce bir dil birliği sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Bu sade, herkes tarafından anlaşılır olan Türkçenin ise yapılacak olan eğitim reformları sayesinde hayat bulacağına inanmaktadır. Çünkü bulunduğu dönemde kullanılan eski metotlar

yüzünden okula gidenlerin yarısı okuma yazma öğrenememektedir. Gaspıralı, bu yüzden Usul-u Cedit hareketini başlatarak eğitime yeni bir soluk getirmiştir. Tercüman gazetesinde kullandığı dil, tüm yazar ve şairler için de bir örnek teşkil etmektedir.

Gaspıralı, 22 Ocak 1908 tarihinde gazetesinde yayımladığı “Can Yâ ki Dil Meselesi” makalesinde dil birliği ile ilgili şu sözleri dile getirmiştir: “... Elli milyonluk Türk kavminin vilayet vilayet şiveleri teleffuzda tefâvütleri var ise de hâsıl lisanları birdir, binaenaleyh bu kavm-i necîbenin umumî lisan-ı edebiyeye hakkı olduğundan maada dünyada yaşamak istiyor ise her şeyden ziyade ve her şeyden evvel ittihâd-ı lisana çalışmalıdır. Arslan gibi milletimizin başına gelen felaketler ve zayıf her su boyundan bir han, ya Emire tabi bulunduğu değildir. Her su boyunda bir şive kullanıp şimdiye kadar umumi lisan-ı hitabet, lisan-ı edeb vücuda getirmekte ettiği gaflettir. Bundan 25 sene mukaddem Tercüman’ın gayet sade ve mutavvasıt şive ile yazıya başladığı yukarda söylediğimiz şeylerin neticesidir.” (İsmail Gaspıralı 1908’den aktaran Hablemitoğlu, 2001).

İsmail Gaspıralı’nın dil birliğine önem vermesinin ayrıca özel bir boyutu da bulunmaktadır. Çünkü Gaspıralı, Rus idarecilerin Türk dil birliğini yıkarak yerine her Türk boyunun konuşma dili olarak kullandıkları, lehçe ve şiveleri geliştirip yazıya geçirmelerinden korkmaktadır (Akarca, 2003). Korktuğu gibi de olmuştur. Ruslar tarafından âdeta bir Ruslaştırma politikası gibi görünen bu eylem gerçekleştirilmiştir. Rus misyoner İlminskiy tarafından ortaya atılan lehçeleri kendilerine özgü ayrı bir dil hâline getirme düşüncesi hayat bulmuştur. “Tilsiz (dilsiz) kişinin davuşu (sesi) çıkmaz.” diyen İsmail Bey’in millî edebî dilin yaygınlaşmasında, okuma-yazma oranının yükseltilmesinde, kadınlara çeşitli haklar verilmesi konusunda çalışmalar yapılmasında da katkıları oldukça önemlidir. Bu manadaki düşünceleri şu şekildedir: “Umumî edebî dili olmayan millet, millet sayılmıyor. Türk evlatlarından olan Tarançı, Sart, Özbek, Kırgız, Kazak, Kumuk, Nogay, Azerbaycan vesair tayfalar, Türkçe konuştukları hâlde, şiveleri başkadır. Birbirlerini güçlkle anlarlar. Bu hâl, birleşmeğe, birliğe, bilgilerin, ilimlerin herkese duyurulmasına, terakkiye (ilerlemeye), edebiyata, dostluğa ve kaynaşmaya engeldir. Binaenaleyh, en evvel, en ziyade, hepimiz için ihtiyaç ve lüzumlu olan, umumî lisan, edebî Türkçe dildir... Bu iş pek o kadar yengil (hafif) değilse de çaresi bulunmaz müşkil de değildir. Tercüman gazetesi, Bahçesaray’dan tâ Kâşgar’a kadar okunduğu, yani anlaşıldığı, lisanen birleşmenin mümkün olduğuna büyük delildir.” (İsmail Gaspıralı 1906’dan aktaran Toker, 2004).

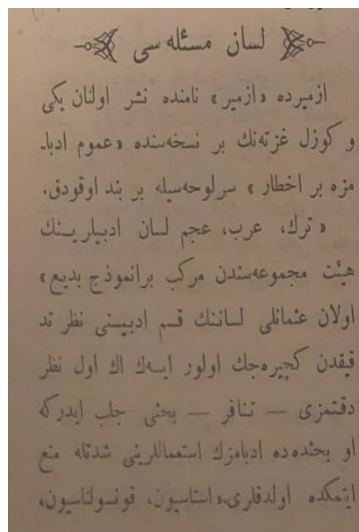
Gaspıralı’nın “millet ve dil kavramının iki ayrılmaz parça” olarak vücut bulduğu düşüncesi şu ifadelerde görülmektedir: “Edebî dil, milletin fikrini, hissini, ümidini, hâtırasını cemedan bir âlettir. O olmazsa milletin parçaları birbirinden habersiz kalır, milletin kalbi bir atmaz. Bugün bizim için en mühim işlerden biri, umumî edebî dilimizi tayin ve tesis eylemektir. Bu dil, yalnız bir şehir veya bir bölgenin dili olmamalı; bütün Türklerin anlayacağı, benimseyeceği bir dil olmalıdır. İstanbul’un dili, şüphesiz ki Türkçenin en zengin ve en edebî şeklidir. Ancak, İstanbul lehçesi dahi sadeleştirilmek, ağır ve anlaşılmaz kelimelerden temizlenmek

*mecburiyetindedir. Zira maksat, yalnız edebiyat erbabının değil, köylünün, esnafın, talebenin, kısacası milletin her tabakasının anlayacağı bir dil vücuda getirmektir. Umumi edebî dili olmayan millet, ilim ve fikir sahasında da geri kalır. Zira müşterek bir dil, müşterek bir edebiyat, müşterek bir fikir hayatı demektir. Bunun için, her Türk genci, umumî dilin kurulması işinde çalışmalı, bu uğurda kalemini ve sözünü esirgememelidir.”* (İsmail Gaspıralı, 1906).



Şekil 1. 15 Mart 1906 sayılı Tercüman Gazetesi nüshası.

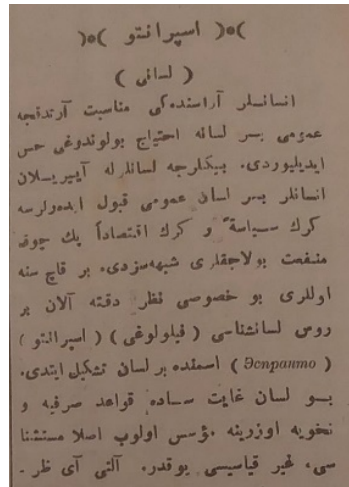
Gaspıralı'nın gazete yazılarının içerisinde bölüm bölüm dil üzerine düşüncelerini belirttiğini görmekle birlikte müstakil olarak başlı başına kaleme aldığı düşünce yazıları da bulunmaktadır. Şekil 2'de bu yazılardan bir örnek gösterilmiştir.



Şekil 2. Gaspıralı'nın "Lisan Meselesi" adlı köşe yazısı.

“İzmir’de “İzmir” nâmında neşr olunan yeni ve güzel gazetenin bir nüshasında “Umûm Üdebâmıza Bir İhtar” ser-levhasıyla bir bend okuduk: “Türk, Arab, Acem lisan-ı edebîlerinin hey’et-i mecmu’asından nürekkeb bir enmûzec-i bedi olan Osmanlı lisânının kısm-ı edebîsini nazar-ı tedkîkten geçirecek olur isen en evvel nazar-ı dikkatimizi “tenâfir” bahsi celb eder ki o bahiste de üdebâmızın isti’mâllerini şiddetle men etmekte oldukları: “İstasyon, konsültasyon, skuestra, kartdövizit, vapur, şimendüfer, kongre, konferans” gibi soğuk ve mütenâfir kelimeleri görür ve şu halin gitgide teksir ederek lisânımızın tefrikine bâ’is olacağını anlarız. Dünyada insanların her türlü menâfiine mâni olan şey’i neş’et-i lisân maddesinden ibâret olup bir kavmin bâ’is-i terakkisi olan şey de o kavmin efrâdının his ve lisânda ittihâdlarıdır.” demişler. Pek doğru söylemişler. Bugün Arablarda, Fransız ve İngiliz ve sa’ir lisanlardan kendi lisânlarına karışmak isteyen kelimeleri der-akab yakalayıp mukâbillerini bulup lisânlarından tard ediyorlar, “vapuru” görür görmez “Bâhire nâmını veriyorlar. “Kartdöviziti” işitir işitmez “Betâkatü’z – ziyâre” nâmını çıkarıyorlar. Şimdi bunu bizde yapmalıyız. Hatta şimdiye kadar yapmadığımız kabahattir. İşte biz bugün üdebâmızı bu hizmet-i lisâniyeye davet ediyoruz.” (İsmail Gaspıralı, 1905).

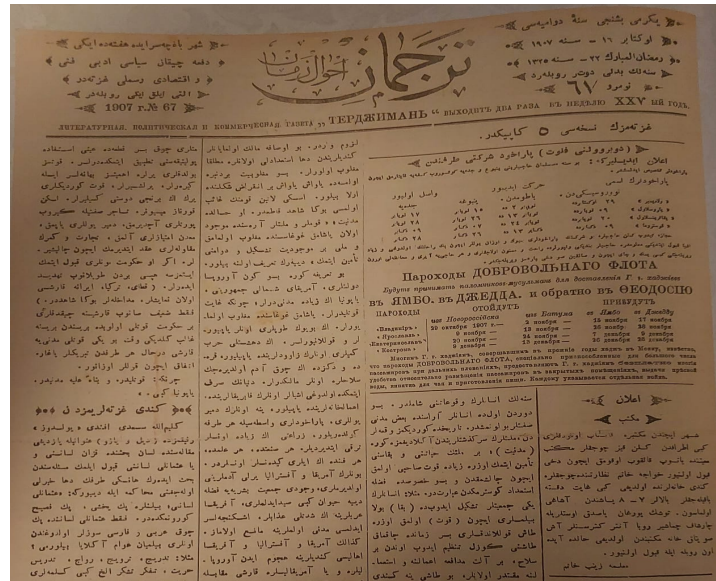
Tercüman gazetesindeki dil üzerine meseleleri incelediği yazılarında Gaspıralı’nın sadece Türk dili meselelerini değil uluslararası dil meselelerini de incelediği görülmektedir. Öyle ki gazetenin bölümleri arasında yurt dışında yaşanan gelişmeler neredeyse her sayıda okuyucuya ülke ülke aktarılmaktadır. Şekil 3’te görüldüğü üzere yine Avrupa’da oluşturulmaya çalışılan ortak bir dil (Esperanto Dili) ortaya koyma çabası üzerine yaşanan bir gelişme gazetede konu olarak ele alınmıştır.



Şekil 3. Gaspıralı’nın “Esperanto Lisanu” adlı köşe yazısı.

“İnsanlar arasındaki münâsebet arttıkça (Avrupa’da) umûmî bir lisana ihtiyaç bulunduğu hissediliyordu. Binlerle lisanlarla ayrılan insanlar bir lisân-ı umûmî kabul ederlerse gerek siyâseten ve gerek iktisaden pek çok menfaat bulacakları şüphesizdi. Birkaç sene evveleri bu hususa nazar-ı dikkate alan bir Rus lisân-şinâsı (filologu) “Esperanto” isminde bir lisân teşkil etti...” (İsmail Gaspıralı, 1905).

Şekil 4’te görüldüğü üzere bir başka yazısında ise Gaspıralı’nın Osmanlı Türkçesindeki halk tarafından anlaşılamayan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımını eleştirdiği görülmektedir.



Şekil 4. Gaspıralı'nın "Kendi Gazetelerimizden" adlı köşe yazısı.

Gaspıralı, Kazan lisanını veya Osmanlı lisanını kabul eylemek meselesinden bahsederken hangi tarafın daha hayırlı olacağını Sa'di Efendiden alıntılayarak ortaya koymaktadır: *"Osmanlı lisânı; bilenlere pek yahşî, pek fasîh görünmektedir. Fakat Osmanlı lisânında pek çok Arabî ve Farişî sözler olduğundan onları bilmeyen avâm anlayabiliyor mu? Meselâ: Tedrîc, terviç, revâc, tedrîs, hürriyet, tefekkür gibi kelimeleri bilmek için ilm-i sarf ve ilm-i nahîden biraz haberdâr olmak, hem biraz Arabî ve Farişî lügat bilmek gerektir... Bunun için bize ana dilimiz olan Kazan şivesini kabul ile onu ıslâha çalışmak lazımdır. Lisânımızı ıslâh etmek ne ile olur denilirse; bizim anladığımıza göre Arabî ve Farişî kelimelerin kendi lisânımızda olan mukâbillerini kullanmak, eğer yok ise arayıp bulup isti'mâl etmek ile olur deriz... Meselâ bizde kullanılmakta olan "ilmin" Türkçesi" bilig", "akıl-us", "vakit-çak", "tecrübe-sınav", "nakış-örnek", "hesâb- saymak" gibi." (İsmail Gaspıralı, 1907).*

### Ziya Gökalp'in Millî Eğitim, Kültür ve Dil Üzerine Düşünceleri

Ziya Gökalp'in yaşadığı zaman dilimi, Osmanlı Devleti'nin yıkılış zamanına denk gelmektedir. Bu dönemde 93 Harbi, İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Birinci Balkan Savaşı gibi olaylar meydana gelmiştir. Osmanlı'nın yıkılma sürecinde gelişen bu olaylar silsilesi, yaşayanları da derinden etkilemiştir. Gerek savaşa giren gerekse girdiği savaşlarda topraklarını kaybeden devlette, yaşam standardı da oldukça düşmüş ve halk gitgide yoksullaşmıştır. Tüm dünyanın "hasta adam" olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti, dişini tırnağına takarak küllerinden yeniden doğmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne dönüşmüştür. Bir devletin yıkılıp yeni bir devletin kurulması gibi zorlu bir süreçte, Ziya Gökalp dünyaya gelmiştir. Gökalp, 23 Mart 1876'da Diyarbakır'da doğmuştur. Asıl ismi Mehmet Ziya olup bu ismi ona babası vermiştir. Babası Mehmet Tefik Efendi, annesi ise Zeliha Hanım'dır. 1883 yılında Mercimekörtmesi Mahalle Mektebinde ilköğrenimini tamamlamıştır. 1888 yılında ise Mekteb-i Rüştîye-i Askeriyye'ye girmiştir. Bu askerî lisede öğrenim görürken hocası Kolağası İsmail Hakkı Bey'den hürriyet ile ilgili ilk fikirlerini edinmiştir. 1890 yılında müderris olan amcasından dersler almaya

başlamıştır. 1893 yılında da öğretmeni Doktor Yorgi'den felsefe dersleri almış ve aynı zamanda tarih öğretmenliği yapan Mehmet Ali Ayni'den de gördüğü derslerde, tarihin nasıl muhakeme edileceğini öğrenmiştir (Gürsoy ve Çapçioğlu, 2006). Bu süreçte Gökalp'in bazı sıkıntılardan dolayı intihara teşebbüs ettiği görülmüştür.

Gürsoy ve Çapçioğlu'na göre (2006) *"Gökalp, Toplumun yaşadığı sıkıntıların üzerinde bıraktığı izlerin yanı sıra, ekonomik olanaksızlıklar yüzünden İstanbul'da öğrenimine devam edememesi ve ailesinin evlilik baskıları gibi nedenlerle bunalıma sürüklenmiştir ve 1894 yılında intihar girişiminde bulunmuştur. Hilmi Ziya Ülken, Gökalp'in intihar sebebi olarak, Hocası Dr. Yorgi Efendi'den aldığı felsefe eğitimi ile ailesinden aldığı dinî muhafazakâr eğitim arasında yaşadığı çatışmayı göstermektedir."* (s. 2).

İntihar girişiminden bir yıl sonra İstanbul'a dönen Gökalp, ücretsiz olmasından dolayı Baytar (Veterinerlik) Mektebine kayıt yaptırmıştır. Okul zamanlarında yasak yayınları okuma gerekçesiyle cezaevine gönderilmiştir. Cezaevi sürecinden sonra ise Diyarbakır'a sürülen Gökalp, burada amcasının kızı ile evlenmiştir. 1908 yılına kadar Diyarbakır'da küçük memuriyetler yapmıştır. *"Bu dönemde Gökalp, bir taraftan eşinin mal varlığı ile rahat bir hayat yaşamaya başlamış; diğer taraftan ise, el altından hürriyet çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. 1903 yılından sonra Diyarbakır Ticaret Odası'nda çeşitli görevlerde bulunmuş; bu sırada, Vilayet Gazetesi Başyazarlığı görevini de yürütmüştür. 1905 yılında, halka yaptığı kötülükler dolayısıyla aşiret reisi İbrahim Paşa'ya karşı çıkarak halkı ona karşı ayaklandırmıştır."* (Gürsoy ve Çapçioğlu, 2006).

Gökalp, İkinci Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesini kurarak şubenin temsilcisi olmuştur. Bu süreçte aynı zamanda "Peyman" gazetesini çıkarmıştır. 1909 yılının sonlarına doğru ise İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik'e gönderilmiştir. 1913-1914 yılları arasında sosyoloji hocalığı yapan Ziya Gökalp, İstanbul Üniversitesinin ilk sosyoloji profesörü olmuştur (Gürsoy ve Çapçioğlu, 2006). Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer almış; Türk Yurdu başta olmak üzere Halka Doğru, İslam Mecmuası, Millî Tettebbular Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası, İçtimaiyat Mecmuası, Yeni Mecmua gibi dergilerde yazılar yazmıştır. 1924'te rahatsızlanan Ziya Gökalp, 25 Ekim 1924 tarihinde hayata gözlerini yummuştur.

Ziya Gökalp, hayatı boyunca "Türk", "Türkçülük" ve "Türk dili" kavramları üzerinde çalışmalar yapmıştır. *"Osmanlı tabiri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin unvanı ise yalnızca Türk'tür. Binaenaleyh, lisanımız da Türk lisanıdır, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır."* diyen Gökalp, "Türk diline" özellikle vurgu yapmaktadır. Ziya Gökalp'e göre dilimiz de pek çok yabancı kelimenin karşılığı bulunmaktadır. Böyle gittiği takdirde de Türkçenin diğer tüm dillerin kelimelerine karşı zengin bir anlam sahipliğine kavuşacağı belirtilmektedir. Ziya Gökalp, Türk diline oldukça önem vermektedir. Sosyoloji biliminin yardımıyla millî bir Türk düşünce sistemi çıkarmakta ve bu çıkardığı sistemin yapı

taşına da dil konusunu koymaktadır (Akarca, 2003). Yazdığı yazılarla, şiirlerle ve yaptığı faaliyetlerle de bu düşüncesini sistematikleştirmeye çalışmaktadır.



Şekil 5. Genç Kalemler Mecmuası

1911 yılında Selanik'te Ömer Seyfettin ve Ali Cânîp'le beraber çıkarttığı "Genç Kalemler" dergisinde Türkçe için önemli adımlar atmıştır. Bunlardan ilki Türkçeyi yalınlaştırmak, ikincisi ise İstanbul Türkçesini esas almaya çalışmaktır. Türk dilinin sadeleştirilmesi amacıyla Genç Kalemler hareketi döneminde çeşitli girişimlerde bulunulmuş olsa da bu çabaların çoğu uygulamaya geçirilememiştir. Ancak derginin ikinci cildiyle birlikte başlatılan "Yeni Lisan" hareketi, Türkçenin sadeleşmesi doğrultusunda atılmış ilk sistemli adım olarak kabul edilir. Her ne kadar hareketin adı "Yeni Lisan" olsa da bu girişimler yalnızca dil alanında değil, aynı zamanda millî bir edebiyatın temellerini oluşturma düşüncesiyle de yakından ilişkilidir. Bu dönemin yazarları, dilin edebiyattan, edebiyatın da dilden bağımsız düşünülmemeyeceği bilinciyle hareket etmişlerdir (İslam Ansiklopedisi, 1996).

Gökalp, Türkçülüğün Esasları eserinde, "*Lisanî Türkçülük*" başlığı altında da yazı diline ve konuşma diline değinmiştir: "*Türkiye'nin millî lisanı İstanbul Türkçesi'dir; buna şüphe yok! Fakat, İstanbul'da iki Türkçe var: Biri konuşulup yazılmayan İstanbul lehçesi, diğeri yazılıp da konuşulmayan Osmanlı lisanıdır. Acaba, millî lisanımız bunlardan hangisi olacaktır?*" (Ziya Gökalp, 1923). Ziya Gökalp, değindiği İstanbul Türkçesinde seçtiği yöntem, ikincisi olup konuşma dilini yazı diline dönüştürmeye çalışmaktadır. Bunu da o (1923), şu şekilde ifade etmiştir: "*Bu suretle yazılacak olan İstanbul konuşma diline yeni lisan, sonra güzel Türkçe daha sonra yeni Türkçe adları verildi.*"

Gökalp, dil konusunda fesahatçilere karşı çıktığı kadar tasfiyecilere de karşı çıkmaktadır. Kelimeleri kökenlerine göre değil, kullanım alanlarına göre değerlendirmenin doğru olacağına inanmaktadır (Akarca, 2003). Terim anlamlı kelimelerin ise illaki yabancı dillerden alınması

gerektiğinde bu dillerin Fransızca veya Almanca olacağına Farsça ve Arapça olmasını tercih etmektedir. Lakin yine de en doğru yolun tüm Türkler arasında ortak bir Türkçeyle oluşturulan edebiyat ve bilim dilinin olmasından yanadır. Gökalp'e göre memleketimizdeki istiklal ancak Türk lisanıyla olabilmektedir (Ziya Gökalp, 1923). Ayrıca Ziya Gökalp dilde Türkçülüğün temel ilkelerini de maddeler halinde şu şekilde özetlemektedir:

1. *"Millî dilimizi oluşturmak için Osmanlı dilini hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak, halk edebiyatına temel görevini gören Türk dilini olduğu gibi kabul edip İstanbul halkının ve özellikle İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak."*
2. *"Halk dilinde Türkçe karşılığı bulunan Arapça ve Farsça kelimeleri atmak, tamamıyla eş anlamlı olmayıp küçük bir nüansa sahip olanları dilimizde korumak."*
3. *"Halk diline geçip söz ya da anlam olarak yanlış kabul edilen Arapça ve Farsça kelimelerin bozulmuş şekillerini Türkçe saymak ve imlâlarını da yeni söylenişlerine uydurmak."*
4. *"Yerlerine yeni kelimeler geçtiği için fosil hâline gelen eski Türkçe sözcükleri diriltmeye çalışmamak."*
5. *"Yeni terimler aranacağı zaman öncelikle halk dilindeki kelimeler arasında aramak, bulunamadığı takdirde Türkçe kurallara uygun olarak yeni sözcükler yapmak, buna da imkân bulunmadığı takdirde Arapça ve Farsça tamlamasız olmak şartıyla yeni kelimeler kabul etmek ve bazı dönemlerin ve mesleklerin özel durumlarını gösteren kelimeleri, tekniğe ait âlet isimlerini yabancı dillerden aynen almak."*
6. *"Türkçede Arap ve Acem dillerinin baskısını ortadan kaldırılarak bu iki dilin ne kipleri ne edatları ne de tamlamaları dilimize sokulmamak."*
7. *"Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir. Halkın bilip kullandığı ve yapay olmayan her kelime millîdir. Bir milletin dili, kendisinin cansız köklerinden değil, canlı tasarruflarından oluşan canlı bir organizmadır."*
8. *"İstanbul Türkçesi yeni Türkçe'nin temeli olduğundan, diğer Türk lehçelerinden ne sözcük ne kip ne edat ne de tamlama kuralları alınamaz."*
9. *"Türk uygarlığının tarihine ait eserler yazıldıkça eski Türk kurumlarının isimleri olmak kaydıyla çok eski Türkçe kelimeler yeni Türkçeye girecektir. Fakat bunlar terim konumunda kalacaklarından bunların canlandırılması, fosillerin dirilmesi mâhiyetinde anlaşılmamalıdır."*
10. *"Yeni Türkçe'nin bu esaslar dâhilinde bir sözlüğüyle bir de grameri yapılmalı ve bu kitaplarda yeni Türkçeye girmiş olan Arapça ve Farsça sözcüklerin ve tâbirlerin bünyelerine ve tamlama tarzlarına ait bilgiler, dilin fizyoloji kısmına değil, türev/türeme kısmına alınmalıdır." (Ziya Gökalp, 1923'ten aktaran Akarca, 2023).*

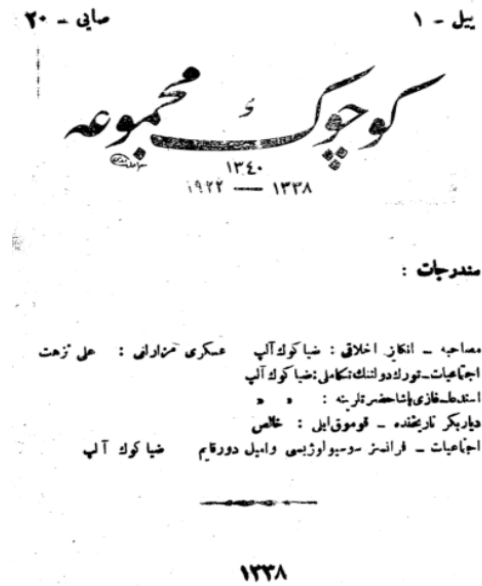
Ziya Gökalp'in dilimizle ilgili tüm düşüncelerini aslında tek bir cümleyle anlatmak da mümkündür: *"Dilimizi anlam bakımından çağdaşlaştırmak, terim bakımından İslamlaştırmak, dilbilgisi ve imla bakımından da Türkleştirmek"*. Dilimizi önce muasır medeniyetler seviyesinde göstermemiz gerekmektedir. Daha sonra ise eğer illaki bir bilim dili tercih etmemiz gerekecekse bu İslam âlimlerinin bilimsel terimlerine dayanmalıdır ve son olarak ise hiçbir dilden imla bakımından alışveriş yapılmaksızın tamamen dilimizi Türkleştirmemiz gerekmektedir.

İsmail Gaspıralı ve Ziya Gökalp, tarihin tozlu raflarından birçok vesileyle gün yüzüne çıkmıştır. Kadın hakları, eski metotların işe yaramazlığı ve Türkçenin ıslahatı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapmış ve yaşadıkları dönemlerde oldukça dikkat çekici başarılarla imza atmışlardır. Gaspıralı, Tercüman'da, Gökalp ise Türk Yurdu'nda *"Türkçülük ve Türkçe"* hakkında yazılar yazmışlardır. Her ikisinin de ilke ve ideallerinde Türk halkının tek bir Türkçe ile konuşması vardır (Arslantaş, 2014). Gaspıralı, Tonguç'u çıkardığı yıllarda Türkçülük felsefesini içselleştirmiş, Türk dili ve tarihi birliğini kavrayarak bu fikirleri canlandırmayı hedeflemiştir. Gökalp de Genç Kalemler grubuna katılarak dilde Türkleşme ile ilgili yazılar yazıp dilde sadeliğe ve Türkçülük kavramlarına değinmiştir. İsmail Bey Usul-u Cedit akımının savunucusu ve önde gelen ismiyken Gökalp de Jön Türk akımının savunucusu ve önde gelen ismi olmuştur. İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinde kullandığı sade Türkçe sayesinde Tercüman'ı her coğrafyadan okuyan Türkler onu açıkça anlamaktadır (Akarca, 2003). Ziya Gökalp de *"Türkçülüğün Esasları"* adlı eserinde *"Tercüman gazetesini Şimâl Türkleri olduğu kadar Şark Türkleri ile Garp Türkleri de anlardı. Bütün Türklerin aynı lisanla birleşmelerinin kâbil olduğuna bu gazete canlı bir delildir."* demektedir. Gaspıralı ise bu konuya 25 Ocak 1908 tarihli Tercüman'da şu şekilde değinmektedir: *"1905 senesine kadar Tercüman'da lisan birleştirmek yâki umumî Türk dili ibareleri istiğmal olunmadı. Zımnen söylemek karîne ile anlatmak iktizâ-yı hâl ve zaman idi. 'Uram dili', 'avam dili' demek ile iktifâ ediyor idik. Çünkü Tatar ve Başkurt, Kırgız ile Sart evladını bir şkolaya kabul etmeyip tefrika'ya çalışan İlminskiy ve müridleri bizi ihtiyatlı davranmaya mecbur ediyorlar idi. Verilmiş hürriyet-i kelâm sayesinde 1905'ten beri Tercüman millî meslek ve millî lisan hususunda efkârını açmış başladı. Zımnen anlayanlar da az değil idiler. Çünkü Tercüman'ın girmedığı şehir, vilayet, volost yok idi."* (İsmail Gaspıralı, 1908).

Gaspıralı, Rusları tedirgin etmeden gizlice dil birliği için uğraşmıştır. Bu uğraşları ile Rusların dikkatini çekmek istemese de dikkatini çekmek istediği kesimler ona geri bildirim vermiştir. Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Türk aydınlarının dikkatini, Rusya'da Gaspıralı'nın başlattığı harekete doğru çekmiştir. Farklı coğrafyalarda başlatılan Türk birliği ve ortak Türkçe hareketi yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. Her iki düşünür de yazdıkları yazılarda ortak Türkçenin nasıl olabileceğine değinmiş ve bunun için de yapılması gerekenleri maddeler hâlinde yayımlamışlardır. Fakat bu konuda Gaspıralı, Gökalp'e göre daha çok baskı altında kalmıştır. Osmanlı'nın sonları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları içinde fikirlerini beyan eden Gökalp, fikirleriyle öncü olmuş

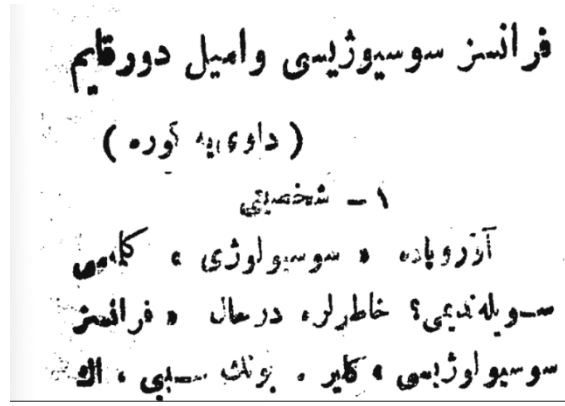
ve Mustafa Kemal'den de destek almıştır. Her ne kadar rahat bir ortam olmasa da düşüncelerini yazıya sansür kullanmadan geçirebilmiştir. Lakin Gaspıralı'nın yaşadığı coğrafyada ciddi bir Rus baskısı mevcuttur. Bu baskılar yüzünden Gaspıralı, fikirlerini açıkça beyan edememiştir. Her iki düşünür için de ortak dil, yaşadıkları dönem içerisinde Osmanlı Türkçesi olmalı ve Osmanlı Türkçesi de pek çok Arapça ve Farsça sözcükten arındırılmalıdır (Akarca, 2003).

Öte yandan Gaspıralı, söz edilen çalışmalarını büyük ölçüde gazetecilik faaliyetleri üzerinden yürütürken Gökalt de üniversite hocalığının yanında dergicilik faaliyetleri ile fikirlerini aktarmayı seçmiştir. "Küçük Mecmua", Ziya Gökalt'in 1922-1923 yıllarında Diyarbakır'da yayımladığı, Millî Mücadele'nin son safhası ile Cumhuriyet'in kuruluş sürecine tanıklık eden ve dönemin kültürel-ideolojik iklimini yansıtan önemli bir dergidir. Gökalt, Malta sürgününden dönüşünde Diyarbakır'a yerleşerek bu dergi aracılığıyla halkı millî kimlik, kültür-medeniyet ilişkisi, eğitim, dilde sadeleşme, kadınların toplumsal hayata katılımı ve folklor gibi konularda bilinçlendirmeyi hedeflemiştir. Emile Durkheim'ın sosyolojik yaklaşımından esinlenen Gökalt, kültürü halkın tarih boyunca ürettiği maddi ve manevi değerler, medeniyeti ise milletlerarası bilim ve teknik ilerlemeler olarak tanımlamış; millî birliğin ortak dil, eğitim ve kültürel dayanışma ile sağlanacağını savunmuştur. Kültürel temelleri sağlam bir ulus inşası için halk kültürünü merkeze alan Gökalt, yerel folklor unsurlarını da dergiye taşımış; böylece Küçük Mecmua, kısa ömürlü olmasına rağmen Türk düşünce tarihinde milliyetçi-medeniyetçi bir fikir platformu olarak kalıcı bir iz bırakmıştır.



Şekil 6. Küçük Mecmua görseli.

Hem Gökalt'in hem de Gaspıralı'nın dolaylı olsa da Durkheim'ın kolektif kültür düşüncesinden etkilendiğine daha önce değinilmişti. Gökalt bu etkiyi doğrudan Küçük Mecmua'da kaleme aldığı bir makalede şu ifadelerle göstermektedir:



Şekil 7. Gökalp'in "Fransız Sosyolojisi ve Emile Durkheim" başlıklı yazısı. (Küçük Mecmua-Ekim 1922. Sayı 20. s. 11-15)

"Avrupa'da Fransız Sosyolojisi denilince Durkheim'ın usulünü, esaslarını gayet metin olarak kurduğu şe'nî içtimaiyat ilmine âlem olmuştur. Bundan başka sosyoloji Fransız dâr'ül-fünûnlarına ibtida Durkheim'le girmiştir. Şimdide abide olarak bu sosyoloji kalmıştır. Durkheim nasıl bir adamdı? Ne gibi duygularla mütehassisti? Sosyoloji meraklılarının bu zatı iyice tanımaları lazımdır. Çünkü müessir ne kadar iyi tanılırsa eser de o kadar iyi anlaşılır." (Ziya Gökalp'ten aktaran Çay, 1942).

Gökalp'i zamanın diğer aydınlarından ayıran önemli bir husus ise Durkheim'ın tam olarak Fransız toplumu için ortaya koymuş olduğu bir düşünce yapısını benimsemenin zorunlu bir durum olmadığını dile getirmesidir. Bu yüzden onda Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip edip Türk'e özgü bir hâle dönüştürülmesi fikriyatı her zaman ağırlık merkezinde bulunmuştur. Ancak bu şekilde Avrupalı tabiri önem kazanmaktadır. "Türk milletinin Avrupa medeniyetine girip girmediği yalnız bir tek miyârla tahakkuk edilebilir. Bu miyâr, lisanımızın Avrupa lisanlarına intibakıdır. Bu intibak ne suretle husule gelebilir? Avrupa lisanlarında mevcut bulunan her mefhum için, lisanımızda hususî bir kelime vücuda getirmekle! İşte, Türkçüler, Meşrutiyet'ten beri, ilmin, felsefenin, edebiyatın, sanayiinin her sahasında bu lisanî vazifeyi ifaya çalışmaktadırlar. Yeni Türkçe, lisanımızı yalnız fazla kelimelerden ve terkiplerden kurtarmakla vücuda gelmez. Asrî mefhumları ve yeni duyguları, yeni âletleri ifade eden ne kadar Avrupaî kelimeler varsa hepsinin karşılıklarını meydana getirmek de lâzımdır." (Ziya Gökalp'ten aktaran Çay, 1942).



Şekil 8. Gökalp'in "Hakikat ve Şe'niyyet" başlıklı yazısı (Küçük Mecmua-Ekim 1922. Sayı 29. s. 12)

Durkheim'ın Gökalp'in dil felsefesi üzerinde etki yaptığı bir başka husus ise bazı toplumsal ögelerin tarih ve kültür ortaklığında doğrudan halkın arasında belirmesi fikriyatıdır. Gökalp bu hususta çeşitli zamanlarda ve makalelerde şu ifadeleri kullanmaktadır:

*“Galatı meşhur lügati fasihadan daha fasihtir» denildiği vakit anlaşılır ki halk hangi kelimeleri güzel görürse, lisanlılar nazarında da onlar en fasih tanınmalıdır. Bir imlânın doğru olması da güzel olması demektir, bir yazının iyi olması da güzel olması demektir.”* (Musahabe, Felsefeye Doğru, Küçük Mecmua, Sayı: 6 (10 Temmuz 1922), s. 1-6.).

*“Bir milletin ihtiyaçları, mânevi ihtiyaçlarına münhasır değildir; maddî ihtiyaçları da vardır. Cemiyetin mânevi ihtiyaçlarından din, ahlâk, sanat, lisan gibi faaliyetler doğduğu gibi, maddî ihtiyaçlarından da iktisat namım verdiğimiz faaliyet vücuda gelmiştir.”* (Musahabe, İktisada Doğru, Küçük Mecmua, Sayı: 7 (17 Temmuz 1922), s. 1-7).

*“Kuran-ı Kerîm milletlerin lüzum ve ehemmiyetini tasdik buyuruyor: «innâ ce’alnâleküm şu’ûben ve kabâile li-te’arefû» Ayet-i Kerîmesi «size milletler ve kabileler halinde teşkil ettik ki aranızda teârûf edesiniz» meâlinedir. Teârûf, anlaşmak, mufaheme etmek demektir. İnsanların mufahemesi lisan vasıtasıyladır. Lisanları ayrı olan fertler birbirinin ne düşündüklerini anlayamazlar. Bunlar arasında tenâkür vardır. Aynı lisanla konuşan insanlar arasında ise teârûf mevcuttur. O halde, lisanca müşterek olan zümreler, teârûf zümreleridir.”* (Musahabe, Hilâfetin İstiklâli, Küçük Mecmua, Sayı: 25 (4 Aralık 1922), s. 1-4).

*“Millet nedir? Coğrafi, iradî kuvvetlere tevaffuk ve tahakküm eden başka ne gibi bir rabıtamız vardır? İçtimaiyat ilmi gösteriyor ki, bu rabıta, terbiyede, harsta, yani duygularda iştiraktır. İnsan en samimî, en derunî duygularını ilk terbiye zamanında alır. Daha beşikte iken işittiği ninnilerle ana dilinin tesiri altında kalır. Bundan dolayıdır ki en çok sevdiğimiz lisan ana dilimizdir. Ruhumuza vecd veren bütün dinî, ahlâkî, bedîî duygularımızı bu lisan vasıtasıyla almışız...Millet, lisanen müşterek olan, yâni aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan harsî bir zümredir.”* (Musahabe, Millet Nedir? Küçük Mecmua, Sayı: 28 (25 Aralık 1922), s. 1-6).

*“Aynı dine mensup iki millet yanyana yaşadıkları zaman, bunlardan biri diğerini be’l ve temsil eder. Bu hadiseye istimlâl (dénationalisation) namı verilir. Meselâ kurun-u evveli devrinde Fransa’da «Goluva» milleti sakindi. Sonradan, Romalılar burasını fethedince, Fransa’da birleşen bir kısım Lâtinlerle Goluva milleti beraber yaşamaya başladılar. Bu beraberlik neticesi olarak Lâtinler Goluvalıları temsil ettiler. Temsil, bir milletin lisanını ortadan kaldırarak kendi lisanını ona kabul ettirmek suretinde tecellî eder. Kurûn-u ûlâdaki Fransa’da, Goluvalılar, Lâtinlerle temasa geldikten sonra yavaş yavaş Goluva lisanı meydandan çekildi, onun yerine Lâtince kaim oldu. Bu hadiseye Fransızlar «dénationalisation» diyorlar. Biz de «istimlâl» diyebiliriz.”* (Musahabe, İstimlâl, Küçük Mecmua, Sayı: 29 (1 Ocak 1923), s. 1-6).

### **Durkheim, Gökalp ve Gaspıralı'nın Fikirlerinin Benzeştiği ve Ayrıldığı Noktalar**

Émile Durkheim, Ziya Gökalp ve İsmail Gaspıralı, farklı coğrafyalarda ve farklı tarihsel bağlamlarda yaşamış olmalarına rağmen dilin ve kültürün toplum inşasındaki merkezî rolü konusunda Tablo 1’de görüldüğü üzere benzer düşünceler geliştirmişlerdir. Her üç düşünür de dili, yalnızca bir iletişim aracı olarak değil; kolektif kimliğin, tarihsel hafızanın ve toplumsal dayanışmanın temel taşı olarak değerlendirmiştir. Bu noktada, Durkheim'ın “kolektif bilinç” kavramı ile Gökalp ve Gaspıralı'nın “ortak Türkçe” vizyonu arasında teorik bir paralellik kurulabilir.

**Tablo 1.** Durkheim, Gökalp ve Gaspıralı'nın Sistemsel Düşünce Benzerlikleri

| <i>Ortak Noktalar</i>                                        | <i>Émile Durkheim</i>                                                                                                      | <i>Ziya Gökalp</i>                                                                                               | <i>İsmail Gaspıralı</i>                                                                               |
|--------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Dil, sadece iletişim aracı değil, kolektif kimlik unsurudur. | Dil, bireysel yaratımdan çok kolektif bilinç ürünüdür; toplumu bir arada tutan ahlaki normlar ve değerlerin taşıyıcısıdır. | Millet; ortak dil, ortak kültür (hars) ve ahlaki değerlerle şekillenir. Dil millî kimliğin temel taşıdır.        | “Dilde, fikirde, işte birlik” ilkesiyle dil, milletin hafızası ve kimliğinin temeli olarak görülür.   |
| Eğitim, dil ve kültürün aktarımında ana araçtır.             | Eğitim, ulusal değerlerin ve ortak dilin aktarımının merkezidir; Fransızca tek eğitim dili olmalıdır.                      | Okullarda millî kimlik ve millî dil bilincinin sistemli olarak kazandırılması gerektiğini savunur.               | Usul-u Cedit yöntemiyle modern eğitim yaygınlaştırılmalı; eğitim, ortak Türkçeyi güçlendirmelidir.    |
| Ortak/standart dilin önemi                                   | Ulusal bütünlük için tek ve standart bir dil zorunludur; bölgesel diller eğitime dâhil edilmemelidir.                      | İstanbul Türkçesi millî dil olmalı, Osmanlı Türkçesindeki yabancı unsurlardan arındırılarak sadeleştirilmelidir. | Osmanlı Türkçesi sadeleştirilerek tüm Türk dünyasına hitap eden ortak bir yazı dili oluşturulmalıdır. |
| Dil birliği ile toplumsal dayanışma                          | Ortak dil, toplumsal dayanışmayı ve ulusal bütünlüğü güçlendirir.                                                          | Ortak dil, milletin kültürel ve duygusal birliğini pekiştirir.                                                   | Ortak edebî Türkçe, lehçe farklılıklarına rağmen Türk topluluklarını birleştirir.                     |
| Modernleşme ve kimlik inşasında dilin rolü                   | Dil, modern toplumun düşünce biçimini şekillendiren toplumsal bir kurumdur.                                                | Dil, millî kimliği yeniden inşa eden kültürel devrim aracıdır.                                                   | Dil birliği, modernleşme ve Türk topluluklarının kültürel uyanışının temelidir.                       |
| Coğrafi kapsam farkı                                         | Ulus-devlet içi kültürel homojenliği hedefler.                                                                             | Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte Türk kimliğini merkeze alır.                                                    | Tüm Türk dünyasını kapsayan ulus-ötesi kültürel birlik hedefler.                                      |

Eğitim, üç düşünürün de dil ve kültür politikalarında belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Durkheim, eğitimi ulusal değerlerin ve ortak dilin aktarımının merkezi olarak görürken Gökalp bu yaklaşımı Türk milliyetçiliğinin kültürel ayağına uyarlamış; Gaspıralı ise “usul-u cedit” hareketiyle modern eğitim yöntemlerini kullanarak hem okuryazarlığı hem de ortak dil bilincini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Böylece eğitim, yalnızca bilgi aktarımı değil; aynı zamanda toplumsal normların ve kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa taşınmasını sağlayan bir sosyalizasyon süreci olarak görülmüştür. Dilde standartlaşma ve ortak bir yazı dili oluşturma fikri, üç düşünürün ortak paydasında yer almıştır. Durkheim, Fransızcanın tek eğitim dili olmasını ve bölgesel dillerin eğitime dâhil edilmemesini savunurken Gökalp ve Gaspıralı İstanbul Türkçesi temelli sadeleştirilmiş bir ortak dil önerisinde bulunmuşlardır. Gökalp, dilde sadeleşmeyi millî kimlik inşasının ön şartı olarak görürken Gaspıralı bu hedefi lehçe ve şiveler arasında anlaşılabilirliği sağlayacak bir modelle bütünleştirmiştir. Bu üç düşünürün ortak yönleri; dilin kolektif kimliğin taşıyıcısı olması, eğitimin dil ve kültür aktarımındaki rolü, ortak/standart bir dilin toplumsal dayanışmayı güçlendirmesi ve modernleşme sürecinde dilin merkezî işlevi gibi başlıklarda toplanmaktadır. Bu ortak payda, milliyetçilik teorileri ve ulus inşa süreçleri açısından disiplinler arası bir karşılaştırma zemini oluşturmaktadır.

Her ne kadar Durkheim, Gökalp ve Gaspıralı'nın dil ve kültür konusundaki temel ilkeleri örtüşse de bu fikirlerin uygulanış biçimleri, kapsama alanı ve öncelikleri bakımından Tablo 2'de belirtildiği üzere çeşitli farklılıklar da görülmektedir.

**Tablo 2.** Durkheim, Gökalp ve Gaspıralı'nın Sistemsel Düşünce Farklılıkları

| <i>Konu / Ölçüt</i>         | <i>Émile Durkheim</i>                                                           | <i>Ziya Gökalp</i>                                                                                     | <i>İsmail Gaspıralı</i>                                                               |
|-----------------------------|---------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|
| Kültürel Oluşum             | Tek ulus-devlet (Fransa) içinde kültürel homojenlik                             | Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte Türk ulusunun inşası                                                  | İmparatorluklar arası tüm Türk dünyası (Rusya, Osmanlı, Orta Asya)                    |
| Dil Politikası Odak Noktası | Fransızcanın tek eğitim dili olması, bölgesel dillerin eğitim dışında tutulması | İstanbul Türkçesinin sadeleştirilmesi, Arapça ve Farsça unsurların atılması                            | Osmanlı Türkçesinin sadeleştirilmesi, lehçe/şivelerle uyumlu ortak yazı dili          |
| Dil Birliği Amacı           | Ulusal bütünlük ve kültürel homojenlik                                          | Millî kimlik inşası ve kültürel devrim                                                                 | Ulus-ötesi kültürel birlik ve dayanışma                                               |
| Yöntem / Araç               | Eğitim sistemi ve merkezî devlet politikaları                                   | Okullarda millî kimlik bilinci ve sade Türkçe öğretimi                                                 | Usul-u Cedit okulları, Tercüman gazetesi, basın yoluyla bilinçlendirme                |
| Siyasi Bağlam               | Fransız Devrimi sonrası ulus-devletleşme                                        | Osmanlı'nın çözülüşü ve Cumhuriyet'in kuruluş süreci                                                   | Rusya İmparatorluğu'nun baskısı ve sömürgeci dil politikaları                         |
| Dilde Sadeleşme Yaklaşımı   | İçeriğe değil, dilin toplumsal işlevine odaklanır.                              | Halkın konuştuğu Türkçeyi yazı diline dönüştürür, yabancı kökenli kelimeleri mümkün olduğunca çıkarır. | Sadeleştirmeyi savunur ancak lehçeler arası anlaşılabilirliği korumaya öncelik verir. |
| Eğitimde Dilin Rolü         | Ulusal değerlerin aktarımı ve toplumsal bütünlüğün korunması                    | Millî bilincin yerleşmesi ve kültürün korunması                                                        | Ortak dil bilincinin yayılması ve okuryazarlığın artırılması                          |
| Baskı ve Sansür Durumu      | Fikirlerini özgürce yayabilmiştir.                                              | Düşüncelerini görece özgür ortamda dile getirebilmiştir.                                               | Rus baskısı nedeniyle dil birliği fikrini başlangıçta örtülü şekilde işlemiştir       |

Durkheim'ın yaklaşımı, Fransız Devrimi sonrası oluşan ulus-devlet anlayışı çerçevesinde tek dil, tek ulus, tek kültür prensibine dayalıdır. Fransızcanın ulusal bütünlüğün korunması için tek eğitim dili olması gerektiğini savunmuş, bölgesel dillerin eğitime dâhil edilmemesini zorunlu görmüştür. Bu bakımdan Durkheim, dilin içeriğinden ziyade onun toplumsal işlevine odaklanmıştır. Gökalp'in yaklaşımı, çok uluslu Osmanlı yapısından homojen bir Türk ulus-devletine geçiş sürecinde, İstanbul Türkçesi temelinde sadeleştirilmiş bir millî dil inşa etme hedefi taşır. Ona göre dilde sadeleşme, millî kimlik inşasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bağlamda Gökalp, Durkheim'ın kolektif bilinç anlayışını, Osmanlı-Türk modernleşmesi bağlamına uyarlamış ve dili kültürel devrimin aracı olarak konumlandırmıştır. Gaspıralı ise çok daha geniş bir coğrafyayı hedef almış; Rusya, Osmanlı ve Türkistan'daki tüm Türk topluluklarını kapsayan ulus-ötesi bir kültürel birlik vizyonu geliştirmiştir. "Dilde, fikirde, işte birlik" ilkesiyle, farklı lehçe ve şiveleri koruyarak bunların üzerinde anlaşılabilir bir ortak yazı dili oluşturmayı amaçlamıştır. Ancak Rusya İmparatorluğu'nun siyasi baskıları nedeniyle dil birliği fikrini başlangıçta örtülü biçimde dile getirmiş, basın ve modern eğitim kurumları yoluyla bu

düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Dolayısıyla Durkheim'ın ana felsefesinin çok uzağına düşmemekle birlikte küçük farklılıklar üç ana eksende toplanabilir:

1. Hedef kitlenin coğrafi kapsamı (ulus-devlet içi – ulus-devlet inşası – ulus-ötesi birlik),
2. Dil sadeleşmesindeki yöntem ve kapsam (işlevsel standartlaştırma – köklü sadeleşme – uyumlu ortak dil),
3. Siyasal bağlamın yarattığı kısıtlar (Fransız Devrimi sonrası özgürlük ortamı – Osmanlı'nın son döneminin dönüşüm süreci – Rus İmparatorluğu'nun baskıcı politikaları).

Bu farklılıklar, her üç düşünürün dil ve kültür politikalarının şekillenmesinde sosyo-politik koşulların belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

### **Tartışma ve Sonuç**

Bu araştırmanın bulguları, Émile Durkheim'ın “kolektif bilinç” ve “toplumsal dayanışma” kavramlarının yalnızca Fransız toplumsal yapısını açıklamakla kalmadığını; aynı zamanda Osmanlı ve Türk dünyasında ulusal kimlik inşasına yönelik düşünsel bir zemin hazırladığını göstermektedir. Durkheim'ın, dili toplumsal bir olgu olarak ele alması; Gaspıralı ve Gökalp'in dilin millî birlik için taşıyıcı bir unsur olduğu görüşünü güçlendirmiştir. Gaspıralı'nın “dilde, fikirde, işte birlik” ilkesi ile Gökalp'in “millî dil, millî kültürün temeli” yaklaşımı, Durkheim'ın düşüncelerinin Türk modernleşmesiyle nasıl uyumlandığını göstermektedir. Bu etkileşim, Batı sosyolojisinin Türk düşünce tarihine yalnızca kavramsal değil; aynı zamanda işlevsel katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır.

Ertürk'e (2005) göre Türk toplumu yirminci yüzyılın başında karşılaşılan sosyal dönüşüm ve millî benlik konumlandırması benzeri sorunlarla mücadele etmeye devam etmektedir. Ziya Gökalp'in yüz yıl önceden Durkheim'ın sosyoloji anlayışı temelinde ortaya koyduğu imparatorluk bakiyesi bir milletin eğitimle dönüşümü çerçevesinin sancıları günümüze de yansımış durumdadır. Osmanlı'da 1. Dünya Savaşı sonrası imparatorluk olarak devam edilmesi nasıl mümkün olamadıysa günümüzde küreselleşme neticesinde kapalı toplumların hayatta kalması mümkün görünmemektedir.

Durkheim'ın eğitim anlayışı da her iki düşünür üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Onun, eğitimi “toplumsal değerlerin aktarım alanı” olarak tanımlaması, Gaspıralı'nın “usul-u cedit” hareketinde ve Gökalp'in millî mektep düşüncesinde somutlaşmıştır. Bu noktada eğitim, dil birliğinin ve kültürel kimliğin sürdürülebilirliğini sağlayan temel araç olarak değerlendirilmiştir. Gökalp'in Osmanlı Türkçesi yerine sadeleştirilmiş İstanbul Türkçesini savunması, Durkheim'ın “tek ulusal dil” ilkesinin Türk toplumuna uyarlanmış biçimidir. Gaspıralı'nın ise çok dilli Rusya ortamında ortak bir edebî dil inşasına yönelmesi, Durkheim'ın kültürel homojenlik fikrini ulus-ötesi bir dayanışma çerçevesine taşımıştır.

Durkheim'ın sosyolojik teorilerinin Türk dünyasında yalnızca teorik bir aktarım olarak kalmadığı, aksine eğitim, dil ve kültür politikalarının temellendirilmesinde işlevsel bir model sunduğu

iki Türk aydınının bizzat kaleme aldığı gazete ve dergi yazılarından görülmektedir. Bugün Türk dünyasında ortak alfabe, kültürel iş birliği ve dijital dil politikaları üzerine yürütülen çalışmalar, Durkheim–Gaspıralı–Gökalp çizgisindeki düşünsel sürekliliğin modern biçimlerini temsil etmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın ortaya koyduğu tarihsel süreklilik, çağdaş dil politikalarının sosyolojik ve kültürel temellerinin yeniden düşünülmesi açısından önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

Emile Durkheim, Ziya Gökalp ve İsmail Gaspıralı farklı coğrafyalarda ve farklı sosyo-politik şartlarda yaşamış olsalar da dilin toplumsal birliğin temel taşı olduğu konusunda birleşen üç önemli düşünürdür. Her biri kendi bağlamında dili, yalnızca iletişim aracı değil; aynı zamanda toplumun kolektif bilincinin ve kültürel kimliğinin taşıyıcısı olarak değerlendirmiştir. Ancak bu ortak zemin üzerinde yöntem, kapsam ve öncelikler açısından küçük de olsa bazı farklılıklar mevcuttur. Durkheim, dilin bireysel yaratıcılığın ötesinde, kolektif bir bilinç ürünü olduğunu vurgulayarak toplumsal düzenin devamlılığında dilin kurucu rolüne işaret etmiştir. Ona göre dil, toplumu bir arada tutan ahlaki normların, ortak değerlerin ve tarihsel birikimin taşıyıcısıdır. Fransız toplumunun ulusal birliğini güçlendirmek için Fransızcanın tek eğitim dili olmasını savunmuş, bölgesel dillerin eğitim sisteminde yer almamasını gerekli görmüştür. Bu yaklaşım, dilin bir “toplumsal olgu” olarak standartlaşması gerektiği fikrini temel alır. Durkheim’ın bu tutumu, Gökalp ve Gaspıralı’nın “ortak Türkçe” arayışında da teorik bir zemin oluşturmuştur. Ziya Gökalp, Durkheim’ın kolektif bilinç ve dayanışma kavramlarını Osmanlı-Türk modernleşmesi bağlamına uyarlamıştır. Gökalp’e göre millet, ortak dil, ortak kültür (hars) ve ortak ahlaki değerler etrafında şekillenir. Bu nedenle, Türk milletinin millî dili İstanbul Türkçesi olmalı ve bu dil, Osmanlı Türkçesindeki Arapça ve Farsça unsurlardan arındırılarak sadeleştirilmelidir. Gökalp, konuşma dilinin yazı diline dönüştürülmesini savunmuş, halkın kolayca anlayabileceği bir Türkçe ile millî bilincin pekişeceğini düşünmüştür. Dil konusundaki tavrı, milliyetçilik ideolojisinin kültürel ayağını oluşturmuş; Cumhuriyet döneminin dil politikalarına yön vermiştir. Gökalp, Durkheim’dan farklı olarak dilin yalnızca mevcut birlikteliği koruyan bir unsur değil; aynı zamanda ulusal kimliği yeniden inşa eden bir devrim aracı olduğuna inanmıştır. İsmail Gaspıralı ise Rusya İmparatorluğu’nun baskısı altında yaşayan Türk-Müslüman topluluklar için “dilde, fikirde, işte birlik” ilkesini ortaya koymuştur. Ona göre, lehçe ve şiveler arasındaki farklılıklar telaffuzda kalmalı; yazı dili ise ortak bir Türkçe olmalıdır. Bu amaçla, Osmanlı Türkçesini sadeleştirerek tüm Türk dünyasına hitap eden bir edebî dil hâline getirmeyi hedeflemiştir. Tercüman gazetesinde kullandığı yalın üslup, farklı coğrafyalardaki Türkler tarafından anlaşılmasını sağlamış; böylece dilin birleştirici gücünü pratikte göstermiştir. Durkheim’ın “kolektif bilinç” kavramına benzer şekilde, Gaspıralı da dil birliğini toplumsal dayanışmanın ön koşulu olarak görmüştür ancak onun hedef kitlesi, yalnızca bir ulus-devletin vatandaşları değil, imparatorluk sınırlarının ötesinde yaşayan tüm Türk topluluklarıdır. Üç düşünürün ortak noktalarından biri, dilin eğitim yoluyla standartlaştırılması

gerektiği fikridir. Durkheim, eğitimi ulusal değerlerin aktarımının merkezi olarak görürken Gökalp de okullarda millî kimliğin ve dil bilincinin kazandırılmasını savunmuştur. Gaspıralı ise “usul-u cedit” hareketiyle modern eğitim yöntemlerini Türk-Müslüman topluluklara yayarak hem okuryazarlığı artırmayı hem de ortak dili güçlendirmeyi amaçlamıştır. Her üç isim de eğitimin yalnızca bilgi aktarmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal değerleri kuşaktan kuşağa aktaran bir sosyalizasyon aracı olduğu görüşünde birleşmiştir. Bununla birlikte farklılıklar daha çok siyasal bağlam ve hedeflerde ortaya çıkmaktadır. Durkheim’ın yaklaşımı, tek bir ulus-devlet içinde kültürel homojenliği korumaya yöneliktir. Gökalp’in hedefi ise Osmanlı’nın çok milletli yapısından, Türk kimliğini merkeze alan bir ulus-devlete geçişi sağlamaktır. Gaspıralı’nın vizyonu ise coğrafi sınırları aşan, tüm Türk dünyasını kapsayan bir kültürel birliktir. Bu nedenle Durkheim’ın ulusal bütünlük vurgusu, Gökalp’te millî kimlik inşasına; Gaspıralı’da ise ulus-ötesi bir kültürel dayanışmaya dönüşmüştür. Bir diğer önemli farklılık, dilin sadeleştirilmesi konusundadır. Gökalp, yabancı kökenli kelimelerden mümkün olduğunca arındırılmış bir İstanbul Türkçesi önerirken Gaspıralı mevcut lehçelerle uyumlu ama ortak bir yazı dili oluşturmayı hedeflemiştir. Durkheim ise dilin içeriğinden ziyade toplumsal işlevine odaklanmış, hangi kelimelerin kullanılacağı konusunda dilin tarihsel ve mantıksal yapısına vurgu yapmıştır.

Sadece Türk coğrafyasında değil dönemin Avrupa’sında da Durkheim’ın kültür ve dil üzerine düşüncelerini destekleyici isimlerle karşılaşmaktadır. Meillet (1921) onun hakkında şu ifadeleri dile getirmektedir: *“Dilin ilk koşulu insan toplumlarının varlığıdır ve bu toplumun vazgeçilmez ve sürekli kullanılan bir aracıdır; tarihsel rastlantılar dışında, çeşitli dillerin sınırları, ulus adı verilen sosyal grupların sınırlarıyla çakışma eğilimindedir; dil birliğinin olmaması, Belçika’da olduğu gibi yeni bir devletin veya Avusturya’da olduğu gibi yapay olarak oluşturulmuş bir devletin işaretidir; bu nedenle dil, son derece sosyal bir olgudur. Gerçekten de, bu durum Durkheim’ın önerdiği tanıma tam olarak uyuyor; bir dil, onu konuşan bireylerin her birinden bağımsız olarak var olur ve bu bireylerin toplamından ayrı bir gerçekliği olmamasına rağmen, yine de, genelliği gereği, her birinin dışındadır; bunu gösteren şey, onu değiştirmenin hiçbirine bağlı olmadığı ve kullanımdan herhangi bir bireysel sapmanın bir tepkiye yol açtığıdır; bu tepkinin, çoğu zaman, herkes gibi konuşmayan adamı maruz bıraktığı alaydan başka bir yaptırımı yoktur; ancak, modern uygar devletlerde, belirli bir sosyal grup tarafından kabul edilen uygun kullanıma nasıl uyacaklarını bilmeyenleri sınavlarla kamu istihdamından dışlayacak kadar ileri gider. Bireye karşı dışsalılık ve Durkheim’ın toplumsal gerçeği tanımladığı zorlama özellikleri, böylece dilde en büyük kanıtlarla ortaya çıkar.”* (Meillet, 1921).

Buraya kadar Durkheim’ın dil felsefesinin birçok Türk ve Avrupalı aydını etkilediği vurgulanmıştı. Yalnız unutulmaması gereken bir husus, Gökalp ve Gaspıralı’nın hiçbir zaman doğrudan Batı’nın ortaya koymuş olduğu fikir ve düşünceleri Türk toplumuna eklemlenmek istememiş olmalarıdır. Onlar, içlerinde bulundukları toplumsal yapının bütün özelliklerini dikkate alarak millî bir

dil felsefesi ya da kültür inşası için çabalamışlardır. Bu manada Gaspıralı ve Gökalp'in pek çok konuda ortak fikirlere sahip olan ve gelecek nesilleri yaptıkları faaliyetlerle aydınlatan iki model isim olduğu öne çıkmaktadır. Yaşadıkları dönemin olumsuz şartlarına rağmen ortaya koydukları çalışmalar, aslında onların fikirlerinin ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Türk milletine hizmet etme gayeleri uğruna yaşadıkları zorluklara göğüs geren Gaspıralı ve Gökalp, ortak bir Türkçe için oldukça çaba sarf etmişlerdir. Yazdıkları yazılarda kullandıkları sade Türkçe ile her kesimden okuyucuya hitap etmeleri ve Türkçenin yeniden düzenlenmesi için yaptıkları çalışmalar oldukça önemlidir. Her ikisi de Türkçenin sadeleştirilmesi için gayret göstermiştir. Bulundukları zaman diliminde de ortak Türkçe olarak düşündükleri Osmanlı Türkçesi için özellikle bir sadeleştirme gayesi gütmüşlerdir. Çünkü Osmanlı Türkçesi, yaşadıkları zaman zarfında içinde bol miktarda Arapça ve Farsça sözcük içermekteydi. Halkın çoğunluğu bu dili anlamamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu dışında kalanlar için ise Türk lehçelerinde, ortak olarak kullanılabilecek olan tek Türkçe, Osmanlı Türkçesiydi. Bu yüzden diğer Türk toplulukları da ortak bir dilin sadeleştirilmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Özellikle Gökalp, İstanbul Türkçesinin temel alınmasına bu yüzden oldukça önem vermiştir. Bu iki düşünür, 1911 yılında İstanbul'da da bir araya gelmiştir. Gökalp'in "*Türklüğün vicdanı bir, dinî bir, vatanı bir fakat hepsi ayrılır. Olmazsa lisanı bir.*" sözüne ek olarak Gaspıralı'nın "*Dilde, işte, fikirde birlik*" sözündeki birlik olgusuna dikkat edilmelidir. Bu iki sözü anlayıp tüm genç nesillere anlatmak ve aktarmak her Türk evladının görevidir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ilk olarak giriştiği işlerden birisi olan dil meselesindeki düşünceleri incelendiğinde Gökalp ve Gaspıralı'nın sahip olduğu benzer düşünceleri taşıdığı anlaşılmaktadır: "*Türk dilini millî kültürümüzün eksiksiz bir ifade vasıtası hâline getirmek, Türkçeyi çağdaş medeniyetin öngördüğü ihtiyaçları karşılayabilecek bir mükemmeliyete erdirmek, bunu gerçekleştirebilmek için bugün yazı dilinde Türkçeye yabancı kalmış unsurları Türkçeden atmak, halk ile aydınlar arasındaki nitelikçe birbirinden farklı dil varlığını ortadan kaldırmak, derleme ve taramaya dayanan bir Türk dili sözlüğü ile bütün Türk lehçelerini içine alacak bir Türk lügati meydana getirmek, dilimizin yapısının tabi olduğu kanunlar ortaya koymak, Batı dillerindeki yüksek kavramları anlatacak kesinlik ve açıklıkta ilim terimlerini bulmak ve bunları yaparken en güzel, en doğru ve en uyumlu Türkçeye bağlı kalmak düsturunu asla gözden uzak tutmamak gerekmektedir.*" (Atatürk 1932'den aktaran Korkmaz, 1963).

Çalışmadan elde edilen bütün bilgiler ışığında Durkheim, Gökalp ve Gaspıralı'nın düşünceleri, dilin toplumsal kimlik ve birlik inşasındaki merkezi rolünü farklı boyutlarda ortaya koymaktadır. Durkheim evrensel ölçüde teorik çerçeveyi sunarken Gökalp, bu teoriyi modern Türk milliyetçiliğine uyarlamış; Gaspıralı ise aynı ilkeleri geniş Türk coğrafyasına yaymaya çalışmıştır. Üçü de dilin yalnızca bir iletişim aracı değil; bir milletin hafızası, kültürü ve varlık nedeni olduğunda hemfikirdir. Ancak Durkheim'ın ulusal homojenlik hedefi, Gökalp'in millî kimlik inşası ve Gaspıralı'nın kültürel birlik

vizyonu, tarihsel bağlamlarının ve hedef kitlelerinin farklılığını yansıtmaktadır. Belki de sözü edilen yukarıdaki kavramların her birinin ayrı ayrı ele alınması gereken birer çalışma olgusu olarak görülmesi gerekmektedir. Bu nedenle, her üç düşünürün fikirleri, günümüzde dil politikaları, kültürel birlik projeleri ve uluslararası Türk dünyası iş birlikleri açısından hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Nitekim Türkçe yüzyıllar öncesinde ulaşılmış olduğu güce yeniden kavuşmaya başlamıştır. Bugün özellikle Türk Devletleri Teşkilatının ete kemiğe bürünmesiyle, Türk topluluklarının ortak alfabeğe geçme çalışmalarıyla, yapay zekâ ve teknolojik gelişmelerin görünür siyasi sınırları kaldırmasıyla kültür ve dil kavramları yeniden ele alınmalıdır. Küresel anlamda tekipleşmenin yaşandığı günümüzde milletlerin uzay çağına doğru ilerlerken hem kültürlerini hem dillerini hem öz benliklerini koruyarak çağdaş takip edebilme çabaları ve çalışmaları desteklenmeli, bu manada belki de geçmişten alınan kültürel birikim ve güçle yeni nesillerin inşasında yeni bakış açılarıyla çağdaşlaşma yolunda ilerlenmelidir.

### Kaynaklar

- Akarca, H. (2003). *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bildirileri*. Türksoy.
- Akçura, Y. (1912). *Türklük*. Salname-i Servet-i Fünûn Ahmed İhsan ve Şürekası.
- Akpınar, Y. (2017). *İsmail Gaspıralı seçilmiş eserleri 3*. Ötüken Neşriyat.
- Akpınar, Y., Orak, B., & Muradov, N. (2017). *İsmail Gaspıralı seçilmiş eserleri 1*. Ötüken Neşriyat.
- Alanka, D. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: Teorik bir çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 64-84.
- Arslantaş, A. (2014). Maarif ıslahından medeniyet inşasına: İsmail Gaspıralı ve Ziya Gökalp. *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, 3(2), 49-61.
- Çay, A. (1942). *Ziya Gökalp'ten seçme yazılar*. Sümer.
- Devlet, N. (1988). *İsmail Bey (Gaspıralı)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Devlet, N. (2011). *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*. Başlık.
- Durkheim, É. (1893). *De la division du travail social*. Félix Alcan.
- Durkheim, É. (1895). *Les règles de la méthode sociologique*. Presses universitaires de France.
- Durkheim, É. (1909). *Sociologie et sciences sociales*. Félix Alcan.
- Durkheim, É. (1922). *Éducation et sociologie*. Félix Alcan.
- Erturk, R. (2005). Ziya Gökalp ve Durkheim ilişkisi ve bu ilişkinin tarifi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3, 81-90.
- Gürsoy, Ş. & Çapcıoğlu, İ. (2006). Bir Türk düşünürü olarak Ziya Gökalp: Hayatı, kişiliği ve düşünce yapısı üzerine bir inceleme, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 89-98.

- Hablemitoğlu, N. (2001). Gaspıralı İsmail Bey dilde birlik ve Türklük bilinci. *Turkish World*, 12(1), 369-383. [www.tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr) sayfasından erişilmiştir.
- İslam Ansiklopedisi. (1996). *Genç kalemler*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/genc-kalemler> sayfasından erişilmiştir.
- İsmail Gaspıralı. (1905, Kasım 5). Tercüman Gazetesi Nüshası.
- İsmail Gaspıralı. (1906, Mart 15). Tercüman Gazetesi Nüshası.
- İsmail Gaspıralı. (1907, Mart 15). Tercüman Gazetesi Nüshası.
- İsmail Gaspıralı. (1908, Ocak 25). Tercüman Gazetesi Nüshası.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kırimer, C. (1996). *Gaspıralı İsmail Bey (dilde, fikirde, işte birlik)*. Avrasya Bir Vakfı.
- Korkmaz, Z. (1963): *Türk dilinin tarihi akışı içinde Atatürk ve Dil Devrimi*. Ankara Üniversitesi.
- Meillet, A. (1921). *Linguistique historique et linguistique générale*. Champion.
- Tada, M. (2020). Language and imagined *Gesellschaft*: Émile Durkheim's civil-linguistic nationalism and the consequences of universal human ideals. *Theor Soc*, 49, 597–630. <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09394-1>
- Toker, M. (2004). İsmail Gaspıralı ve dilde birlik fikri üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 31-45.
- Toprak, Z. (2014). *II. Meşrutiyet'te popülizm: Falih Rıfkı ve Ziya Gökalp'in halkçılık anlayışları*. Türkiye İş Bankası Kültür.
- Ziya Gökalp. (1923). *Türkçülüğün esasları*. Matbuat ve İstihbarat.

### Extended Summary

This study investigates the intellectual interaction among Émile Durkheim, İsmail Gaspıralı, and Ziya Gökalp by examining how Durkheim's philosophy of language and sociological theories influenced Gaspıralı's and Gökalp's approaches to national education, culture, and linguistic transformation. Rooted in the intellectual climate following the French Revolution, the research explores how ideas of collective consciousness, social solidarity, and the social function of language were reinterpreted by Ottoman and Turkic thinkers to construct modern concepts of nationhood and cultural unity.

Durkheim's sociology emerged in nineteenth-century France as a response to the moral and structural dislocations brought about by modernization. He regarded social facts, including language, as realities external to the individual and emphasized that social cohesion depends on shared moral

values and a unified communication system. In works such as *The Division of Labour in Society* (1893), *The Rules of Sociological Method* (1895), and *Education and Sociology* (1922), Durkheim conceptualized language as a collective product that preserves the intellectual heritage of a society and transmits its moral codes from generation to generation. He insisted that education serves not only to transfer knowledge but also to reproduce the collective conscience that binds individuals to society. For him, linguistic homogeneity was a prerequisite for national unity, which explains his advocacy of French as the sole language of instruction and his opposition to regional dialects.

Within this theoretical frame, İsmail Gaspıralı and Ziya Gökalp adapted Durkheim's sociological principles to the Turkic and Ottoman contexts. The nineteenth century was a period of political turmoil for the Turkic world: the decline of the Ottoman Empire, the Russian colonization of Crimea and Central Asia, and the pressures of Western modernization generated a crisis of cultural identity. In this atmosphere, both Gaspıralı and Gökalp envisioned language as the foundation of national regeneration. Gaspıralı's famous motto "Unity in language, thought, and action" encapsulated his belief that a common literary language was essential for the solidarity and progress of Turkic peoples. Gökalp, on the other hand, systematized these ideas through Durkheimian sociology, transforming them into a program for national education and moral solidarity in the emerging Turkish Republic.

Methodologically, the research employed qualitative document analysis and content analysis. Primary sources included Gökalp's writings in *Küçük Mecmua*, *Genç Kalemler*, and *Türk Yurdu* as well as Gaspıralı's editorials in the *Tercüman* newspaper between 1883 and 1905. Durkheim's original works—particularly *Les Règles de la méthode sociologique* and *De la division du travail social*—provided the theoretical framework for comparison. By systematically analyzing these documents, the study identified convergences in their understanding of language, education, and culture, while revealing how each thinker localized universal sociological principles within his own historical conditions.

The findings showed that Durkheim regarded language as a social phenomenon produced by collective experience rather than individual creativity. To him, learning a language meant inheriting centuries of collective thought; words stabilized abstract ideas and enabled rational reflection. In this sense, language was not simply a medium of communication but a mechanism for moral integration. Education, similarly, was a social institution that cultivated the moral order of society. These principles directly influenced both Gaspıralı and Gökalp, though in different ways.

Gaspıralı, born in 1851 in Crimea, lived under the cultural domination of the Russian Empire. Through his *Tercüman* newspaper and the *Usul-u Cedit* (New Method) schools, he advocated a reformist pedagogy that combined modern science with Islamic-Turkic values. He argued that a nation

without a shared literary language could not survive, declaring that *“a people without a general literary language, even if it counts millions, cannot be considered a nation.”* Gaspıralı thus promoted the simplification of Ottoman Turkish and the creation of a single literary standard based on Istanbul Turkish while maintaining mutual intelligibility across Turkic dialects. His approach combined linguistic reform with broader goals of social modernization, including women’s education and literacy expansion. His press and educational activities mirrored Durkheim’s conviction that moral and linguistic unity are the cornerstones of social solidarity. Yet, unlike Durkheim’s nation-bound framework, Gaspıralı’s project aimed at transnational Turkic unity—a cultural confederation built upon shared language and collective consciousness.

Ziya Gökalp (1876–1924) transformed Durkheim’s sociological categories into a systematic ideology of Turkish nationalism. Deeply influenced by *The Division of Labour in Society* and Durkheim’s notion of collective consciousness, Gökalp proposed that a nation is defined not by political boundaries but by a shared culture (hars) and language. In *Genç Kalemler* magazine, he launched the “New Language” movement in 1911, which sought to replace the hybrid Ottoman literary language with the spoken Istanbul dialect. Gökalp argued that this living form of Turkish represented the authentic spirit of the nation and should therefore become both the written and spoken standard. In his major work *Principles of Turkism*, he outlined a coherent linguistic program: eliminating redundant Arabic and Persian words, basing vocabulary on popular usage, avoiding archaic revivals, and creating new words from Turkish roots when necessary. Through education, literature, and linguistic reform, Gökalp aimed to forge moral solidarity and civic identity among the citizens of the new Turkish state.

Comparatively, Durkheim’s, Gaspıralı’s, and Gökalp’s ideas converged on several key points. These three people perceived language as the embodiment of a community’s collective memory, moral values, and worldview. They also identified education as the central institution for maintaining cultural continuity and fostering solidarity. For Durkheim, these aims were confined to the French nation; for Gaspıralı, they encompassed the broader Turkic world; and for Gökalp, they were instrumental in the creation of a modern, secular Turkish nation-state. Their shared belief that language functions as both a symbolic and practical foundation of social life marks a crucial intersection between sociology and linguistics.

The study further revealed that Durkheim’s insistence on cultural homogeneity within a single nation was reinterpreted differently by the two Turkic reformers. In Gökalp, it became a project of national identity building through education and language reform; in Gaspıralı, it transformed into a vision of cultural federation that transcended imperial borders. Despite these variations, both thinkers saw themselves as moral educators who could lead their societies toward modernization while preserving cultural authenticity.

In conclusion, the intellectual dialogue among Durkheim, Gaspıralı, and Gökalp represents a transnational transfer of sociological ideas from Europe to the Turkic world. Durkheim provided the theoretical vocabulary—collective consciousness, solidarity, and the moral function of language—while Gaspıralı and Gökalp adapted these concepts to the realities of colonization, modernization, and nation-building. Through their synthesis, language became not only a communicative instrument but also a political and moral tool for constructing collective identity. Their legacy continues to shape linguistic and educational policies in the Turkic world today, as reflected in efforts toward a common alphabet, cultural collaboration, and digital language revitalization. By bridging Western sociology and Eastern reformism, this study highlights how the philosophy of language can serve as a lens for understanding broader questions of modernity, identity, and cultural continuity in both historical and contemporary contexts.

#### **Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı**

Bu araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve yazılı hale getirilmesinde yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

#### **Destek ve Teşekkür Beyanı**

Bu çalışmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

#### **Çatışma Beyanı**

Araştırmacıların araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

#### **Etik Kurul Beyanı**

Bu araştırma, doküman incelemesine dayalı bir çalışma olduğu için etik kurul izni gerektirmemektedir.